

Filosofie dějin - úvod

- pojem *philosophie d'histoire* poprvé u Voltaira v *Eseji o mravech a duchu národů* (1769)
- *explicitní* filosofie dějin: formulovaná ve speciálních publikacích jako explicitní teorie dějin
- *implicitní* filosofie dějin: souhrn představ o dějinách, které sdílí nějaká kultura, aniž by byl explicitně představen v podobě nějaké (publikované) teorie
  - *spekulativní* filosofie dějin zpravidla zabývá těmito otázkami: Mají dějiny počátek? Mají dějiny konec? Mají dějiny smysl? Mají dějiny povahu lineární nebo cyklickou? Na jaká období a epochy můžeme dějiny dělit? Představují dějiny spíše pokrok nebo úpadek? Existují zákony, které určují běh dějin? Je běh dějin něčím determinován? Můžeme se z dějin poučit?
  - *analytická* filosofie dějin: zaměřuje se především na způsob, jakým vznikají samotné filosofie dějin a na jejich pojmový a metodologický aparát: historické vysvětlení, historický fakt, historické vědění, historické metafory, vyprávění, tropy, diskursy atp.

I. Filosofie dějin v antice – descendenční a ascendenční model

- filosofie dějin (FD) jsou často projevem pesimismu – nespokojenosti se současností; hledání útěch v minulosti nebo v budoucnosti
  - tři hlavní modely dějin, které se vytvořily v antice a které existovaly v různých obměnách a variacích až do 20. století
    - a) úpadek od nějakého ideálu: dekadenci nebo descendenční pojetí dějin;
    - b) vzestup k nějakému ideálu – ascendenční, pokrokové pojetí dějin;
    - c) kroužení kolem ideálu: cyklické procházení fázemi, které vedou od ideálu nebo k němu
  - v antice neexistovala FD jako zvláštní obor

1. Descendenční/dekadenci pojetí dějin

- Descendenční (z lat. *descendere* - sestupovat); dekadenci (z lat. *decadere* – upadat)
- objevuje se v mytologii mnoha národů: dějiny jsou úpadkem a zhoršováním – jako trest za provinění vůči bohům
  - úpadek od zlatého věku
  - Hésiodos: zlatý, stříbrný, bronzový a železný věk – podobně u Ovidius (*Metamorphoses* I,89ff) nebo Vergilius (*Aeneis* III,57)
    - zhoršení podmínek znamenalo tlak na lidskou aktivitu a tvořivost
    - spojené s kritikou civilizace a luxusu a s vyzdvihováním ctností prostého života: Luxus vede k lenosti, lenost vede ke zkáze mravů, odtud pochází absence aktivity a rozvoje a pak následuje naprostý úpadek
    - Hérodotos, rada perskému králi Kýrovi: „Lýdům odpusť, a aby se proti tobě nebouřili, nařid' jim toto: zakaž jim mít v majetku mužské zbraně a poruč jim, aby pod šatem nosili košile a na nohou vysoké střevíce, nařid' jim, aby učili své syny hrát na kitharu, zpívat a kramařit, a brzy shledáš, králi, že se z nich místo mužů staly ženy; nebudou ti nebezpeční ani se nebudou bouřit.“ (Hérodotos, *Hist.* I,155).

- Platón: zánik perské říše kvůli luxusu – zchoulostivnění perských panovníků. Řekové, dokud se museli obávat Peršanů, byli stateční a ctnostní. Vnější hrozba vyvolávala vnitřní kázeň. Proto také perské války podle Platóna představují vrchol řeckých dějin (*Leg. III,691, Gorgias 515D nn.*)

- athénský řečník Isokratés, kolem r. 355 př.n.l. slavnostní řeč „Areopagitikos“ o dějinách Attiky (tj. oblasti kolem Athén) a nad rozumností jejich mocenských ambicí: „Zdá se, že jsme silní, a proto se nemusíme strachovat. Ale právě tento klamný pocit jistoty vede ke špatné politice. Lidé dostávají všechno smíšené: Bohatství a panství vedou k nerozvážnosti a neukázněnosti; chudoba a prostota vedeou k rozvášnosti a uměřenosti. Blahobyt a zdraví se převrací v neštěstí a naopak. Co si pak má člověk přát? Pro tyto věci existuje nesčetně příkladů: mezi jinými Athény a Sparta. Po perských válkách jsme byli silní. Když jsme byli silní, zahájili jsme peloponnéskou válku. Sparta se pozvedla na základě své disciplíny a upadla, když získala nadvládu. Z toho se musíme učit!“ (*Areopagiticus VII,2-7*).

V další slavnostní řeči *O míru* Isokratés představil „klasický model dekadence“: Podle Isokrata sestávají dějiny Athén z pěti fází: 1) *Těžký počátek*. 2) *Vytváření vymožeností*. 3) *Moc a bohatství*. 4) *Postupný úpadek*. 5) *Konečný úpadek a návrat k výchozímu stavu*: lidé se opět nacházejí bez prostředků ve stavu holého boje o přežití.

- Isokratovi šlo zejména o vyzdvižení pozitivního vlivu nepříznivých okolností – objevil korumpující působení úspěchu
- později Římané se obávali, že Řím se stane obětí vlastního úspěchu (Cato, Scipio st.)
- *pax romana* – podle Seneky byl škodlivý pro samotný Řím, protože vede k pohodlí
- Plinius (23-77 n.l.): kritika mravů za raného císařství : „od té doby, co nastoupila honba za ziskem a pouhá nerozumná radost z majetku, nastal úpadek hodnot života. Všichni od pěstování nejvyššího dobra, to je umění, které sluší svobodnému muži [tj. artes liberales], přešli do pravého opaku: jen otrocké podlízání pomáhalo společenskému vzestupu. (...) Je to hrůza! Začal žít rozkoš a život sám ustal. Ale my budeme hledat hodnoty upadlé v zapomnutí...“ (*Naturalis Historia/Kapitoly o přírodě XIV, 2*)
  - metafory růstu, zrání, stárnutí a smrti; metafora životních věků Cicero (*De republica I,58/O věcech veřejných*) nebo Plinius (*Epistulae VIII,24,3*): od dětství ke stáří
  - Lucretius (97-55 př.n.l), *De rerum natura (O přírodě)*: vesmír jako bytost, která stárne
  - otázka, jestli Řím zanikne nebo bude trvat věčně

2. Ascendenční/pokrokové pojetí dějin

- *ascensus* – vzestup
- dějiny jako zdokonalování, zlepšování, pokrok
- stimulantem jakéhokoli pokroku je materiální a sociální nouze
- víra v pokrok byla sektorálně omezená – vztahovala se především na techniku a empirické poznání přírody – vědu
- teorie pokroku se nevztahovala na celek dějin a kosmu, ale jen na některé lidské činnosti

Pokrok vědění a technologií.

- V řecké mytologii představa bohů jako dárců vědění – Héfaistos, Athéna. Později se objevitelství různých vynálezů přisuzovalo tzv. prvním objevitelům (sg. *protós heuretés*) – Daidalos, Prométheus. Po vzniku filosofie –

lidští objevitelé. Literární žánr *peri heurematon* – katalog objevů a objevitelů – Tháles, Pýthagoras, etc. Viz např. VII. kniha Pliniovy *Hist. nat./Kapitoly o přírodě*

- *translatio artium* – přenos umění/vědění/vzdělanosti mezi národy. Civilizační genealogie objevů a znalostí: Od Egypťanů a Babylóňanů až k Řekům. Často se přitom předpokládalo, že starší národy již svůj potenciál vyčerpaly a stagnují. Ztělesněním pokroku jsou vždy nejmladší kultury nebo národy, které přebírají starší dědictví a zdokonalují je.

- *Preskriptivní a deskriptivní pojem pokroku*. Deskriptivní pojem pokroku vznikl na základě přesvědčení, že současné znalosti jsou lepší než znalosti předchůdců. Deskriptivní pojem pokroku je založen na myšlence kumulativnosti a zdokonalitelnosti poznání, které se zlepšuje a roste úměrně uplynulému času. Preskriptivní pojem pokroku zahrnuje pojem deskriptivní ale také něco navíc – je orientován na budoucnost. Předpokládá, že současné poznání představuje jen určitou fázi delšího vývoje, a očekává, že v budoucnosti dojde ke zdokonalení nebo překonání dnešních znalostí.

- v antice existuje mnoho dokladů deskriptivní ideje pokroku : Aristotelés, ale jen málo dokladů pokroku preskriptivního

- *teleologický progresivismus*: Čím výraznější pokrok byl dosud učiněn (např. v astronomii, nebo mechanice, nebo orání), tím více se blíží k dokonalosti, kterou již nebude možné překonat. Většina klasických a helénistických autorů se domnívala, že pokrok poznání byl již završen, nebo ho završí následující generace. Například Lucretius zakončuje své líčení pokroku lidstva v páté knize *De natura rerum* poznámkou, že lidé „konečně na samý vrchol se dostali umění“ (VII, 1457). Podobně i Aristotelés příležitostně tvrdí, že většina možných objevů a vědění už byla získána (*Politika* 1264a1nn). Poznání dosáhne určitého stanoveného vrcholu, po němž už se dál nerozvíjí – a spíše se dá očekávat úpadek.

Kulturní pokrok

- rozšířená představa o hrubých počátcích lidstva; pak oheň, technika etc.
- Aristotelés koncepce teleologicky pojatého kulturně-civilizačního vývoje. zdokonalování tragédií. Současně ale věřil, že filosofie, věda ale i řecká *polis* jsou blízko svému završení (*Politika* 1264a3, 1329b25)

- řecký historik Polybios (200-118 př. n.l): V Římu spatřoval vrchol politických dějin – veškeré dosavadní dějiny podle něj směřovaly k uskutečnění římské republiky jako ke svému *telos*. Podobně i Cicero (*Tusc.* III,69).
- Vergilius, *Aeneis* (I,279): *imperium sine fine*

II. Cyklické pojetí dějin

- pokrokové pojetí dějin a) sektorálně omezené na určité oblasti; b) sektorálně omezené na určité časové úseky. *Ascensus* byl většinou jen počáteční fází cyklu několika fází.
- dekadenci model sám o sobě byl zcela bezvýhodný a v čisté podobě se objevuje jen málo
- cyklický model dějin – spojení descendenčního a ascendenčního modelu dějin

Archaické cykly

- Mirca Eliade, „mýtus věčného návratu“ - Egypťané, Babylóňané, Fénicičané, Indové atp.
- Veškeré dění je jen cyklickým opakováním prapůvodních mýtických událostí z počátku světa: stávající svět je jen napodobením a opakováním těchto procesů
  - cyklem může být např. jeden rok: během roku se hromadí zlo a neřesti – na konci roku lidé rituálně napodobují mýtický vznik světa a ruší, zapomínají veškerý uběhlý čas a svět se rodí jakoby znovu

Typy cyklů

- řecká fascinace kruhovým pohybem – v kosmologii a metafyzice
- typy konce světa:
  - a) *absolutní konec světa* – definit. zánik – v antice jen židé
  - b) *relativně-absolutní konec* - Lidstvo i příroda definitivně zahynou během světového požáru. Všechno nashromážděné zlo a nedokonalost shoří v očištném ohni. Z ohně ale povstane znovu nový svět a s ním i stejná příroda a stejní lidé. A dějiny se budou opakovat naprosto stejně. Stoikové (Seneca, *Nat. quest.* III,27-30; *SFV* II,585) ale i někteří aristotelikové – Eudémios Rhodský (*DK* 58 B 34)

- c) *relativní konec* – během katastrofy je lidstvo vyhlazeno až na malou skupinu přeživších, kteří se stávají základem nového lidstva
  - různé typy cyklů vztahované na různé úrovně skutečnosti
  - 1) *metafyzicko-kosmický cyklus*. Kosmos prochází cyklem vzniku, mladického rozvoje, rozkvětu, úpadku, vyčerpání, stárnutí a zániku. Stoikové – *ekpyrosis* a *palingenesis*, o světovém požáru mluvil i Platón (*Timaios* 22 AB; *Kritias* 112 A; *Leges* 676 A-D)
    - tzv. Velký rok: nebeská tělesa se vrátí do výchozích pozic. Platón 36 000 let, Plinius 180 000 let
    - 2) *katastrofický cyklus civilizačních dějin*. V antice byl velmi rozšířený názor, že přírodní katastrofy (zejména potopy a požáry) periodicky způsobují téměř úplný zánik lidstva. Lidstvo již mnohokrát v minulosti téměř vyhynulo a muselo už mnohokrát začínat úplně znovu. Platón – příběh o Deukaliónovi a Pyrrze (*Timaios* 22 C; Ovidius, *Metamorph.* I, 751 nn.; Hyginus, *Fabulae*, 154); stoikové a římscí autoři (Cicero, *De republica* VI, 23; Seneca, *Naturales quaestiones* III, 27 nn.; týž, *Ad Polybium* I, 2; Plinius, *Naturalis Historia* VII, 191; Vergilius, *Georgica*, I, 147 nn.). Aristotelés tvrdil, že se periodicky vracejí období barbarství, že všechny objevy budou zapomenuty a všechno bude objeveno znovu (*Politika* 1329b, *De caelo* 270b19). Katastrofická teorie se odvozovala z mýtů, ale také z fosilií nalezených v horách.
      - 3) *cykly politických událostí*. Víra v opakování stejnorodých sociálněpolitických událostí založená na přesvědčení o neměnné lidské přirozenosti (Thúkydídés, *Dějiny peloponéské války* I,76,2; III,45;82;84).
        - „koloběh ústav“: Aristotelés a mnoho dalších řeckých a římských autorů. Monarchie – aristokracie – demokracie – anarchie – tyranie – monarchie
          - Cicero tento koloběh aplikoval na římské dějiny, kde Casear představuje návrat tyranie a přechod k monarchii. Octavianus se prohlašoval za nového Romula, tj. monarchu z počátku předchozího cyklu
          - cykly vedle k přesvědčení o tom, že dějiny mohou být učitelkou života: *historia magistra vitae* (Cicero, *De oratore* II,36)
          - *translatio imperii* – souslednost 4 říší, z nichž každá podléhá pseudobiologickému cyklu narození, zestárnutí a zániku. tzn. že říše se zrodila, dosáhla svého rozkvětu, pak přišel úpadek a na její místo nastoupila jako světová velmoc jiná říše. Na konci dějin, v budoucnu pak má přijít monarchie pátá, která bude trvat až do konce světa. Vzorec 4+1. V původní variantě Assýrie, Médská říše, Persie a Makedonie –Řím. Protiřímské národy

(židé): Babylón (resp. Assýrie), Persie, Řecko (včetně Makedonie) a čtvrtou říší byl právě Řím. Pátá monarchie: boží království židů.

- tyto cykly 1-3 jsou vsazené do sebe; stejný autor mohl ve stejném díle proto hlásat současně pokrok i blížící se konec světa.

III. Židovská a křesťanská filosofie dějin: eschatologie

- čas jako lhůta, která má začátek a konec : stvoření a poslední soud
- rozdíl mezi řeckým cyklickým a křesťanským lineárním pojetím dějin je třeba brát s rezervou: v řeckém myšlení jsou prvky lineárního pojetí dějin (pokrok vědy a techniky) a naopak v židovsko-křesťanském myšlení jsou cyklické motivy
- důležitý rozdíl je v tom, že události, které se v židovsko-křesťanském čase odehrávají, jsou jedinečné a neopakovatelné. Tím se otevírá prostor samozřejmě pro boží zásahy do dějin, ale současně také pro genuinní lidskou aktivitu.

1. Židovství: Dějiny bez eschatologie

- Dějiny Izraelců, vyvoleného národa božího, jsou neustálým koloběhem stejných událostí: odpadnutí, trest, obrat k Bohu a osvobození od nadvlády.
- slib, že pronásledovaný izraelský lid se v budoucnosti dočká spásy, pokud bude poslušen vůle Boží
- běh dějin se odvíjí podle Božího plánu a vede k nějakému cíli
- víra v to, že Židy čeká štěstí, blahobyt, rozkvět a světovláda – často srovnávaná s rozkvětem Izraele za krále Davida.
- čekání na krále-mesiáše: *maššíach* znamená „pomazaný“ a označuje trojosobnost ideálního krále, proroka a velekněze
- 72. žalm – vize Mesiášova království: *Hory přinesou lidu pokoj a pahorky spravedlnost. Zjedná právo ponížným z lidu, dá zvítězit synům ubožáka, zdeptá utlačovatele. Budou se tě bát, dokud bude slunce, dokud potrvá měsíc, po všechna pokolení. Sestoupí jak déšť na posečenou louku, jako vláha svažující zemi. V jeho dnech rozkvete spravedlivý, bude hojný pokoj, dokud nezanikne měsíc. A panovat bude od moře až k moři, od Řeky do dálav země. Divá sběř se před ním bude krčit, prach budou lízat jeho nepřátelé. (...) Všichni králové se*

mu budou klanět, všechny národy mu budou sloužit. (...) Vykoupí je [utlačované] z útisku a od násilí, jejich krev mu bude drahocenná. (...) Země bude oplývat obilím, jež se bude vlnit i po vrcholech hor, jeho klasy budou jako libanónské cedry, obyvatelé měst pokvetou jak bylina země. Jeho jméno bude věčné, dokud potrvá slunce, poroste jeho jméno. Budou si jím žehnat, všechny národy ho budou blahoslavit.“ (Žalm 72, výňatky; všechny biblické citáty přebírám z ekumen. překladu)

- příčinou absence tohoto blahobytu je jejich hříšnost, především pýcha projevující se jako neposlušnost vůči Bohu

- cílem dějin je rozkvět státu Izrael v původní lokalitě. Tento cíl je nitrosvětský: náleží do tohoto světa, tj. není mimo dějiny, tj. není transcendentní. Proto židovské pojetí dějin v SZ není eschatologické.

- apokalyptika - specifický druh židovského písemnictví, který vznikl od druhého století př. n. l. ; z řec. *apokalypsis* – odhalení, zjevení; biblická kniha Danielova (z 2. století př.n.l.) + apokryfní knihy, zejm. Ezdrášova.

- ztráta víry v nastolení židovského království – útěk do transcendence

- božské osvícení, *apokalypsis*: Svět je zkažený a bude zcela zničen. Jeden věk, *aión*, skončí a nastoupí další zcela odlišný – Boží království s několika vyvolenými

- apokalyptika je eschatologická: Konec světa je kosmická katastrofa znamenající zánik tohoto vesmíru.

- Konec světa je *dies irae* – den božího hněvu, který popisuje v SZ například prorok Sofonjáš: „*Onen den bude dnem prchlivosti (dies irae, dies illa), dnem soužení a tísně, dnem ničení a zkázy, dnem tmy a temnot, dnem oblaku a mrákoty, dnem polnice a válečného ryku nad opevněnými městy, nad vyvýšenými cimbuřími. Sešlu na lidi soužení a budou tápat jako slepci, neboť zhřešili proti Hospodinu; jejich krev bude odklizená jako prach, jejich vnitřnosti jako mrva. Jejich stříbro ani zlato je nedokáže v den Hospodinovy prchlivosti vysvobodit; ohněm jeho rozhorlení bude pozřena celá země. Ano, učiní náhlý konec všem obyvatelům země!“ (Sofonjáš, 15-18).*

- Cíl dějin není nitrosvětský a nezávisí na lidských skutcích. Cíl dějin leží mimo tento svět a záleží výlučně na rozhodnutí Boha.

- Kniha Danielova: schéma čtyř říší podle kovů: od zlata po železo. (Dan. 2,29-45) – zničení světa – vzkříšení mrtvých – poslední soud – pátá říše: království boží, které není z tohoto světa. „*Mnozí z těch, kteří spí v prachu země, procitnou; jedni k životu věčnému, druzí k pohaně a věčné hrůze“ (Dan. 11,2)*

- předvídání konce světa podle znaků: strašlivé přírodní úkazy, války, hlad a mor. Před koncem světa přichází ďábel, symbol chaosu, který se na krátký čas ujímá vlády na Zemi. Pak se objeví Bůh, porazí ďábla, dojde ke vzkříšení z mrtvých, proběhne poslední soud nad všemi živými i bývalými mrtvými. Odeslání lidí do ráje nebo do pekla. Ezdráš: „nastane účtování a veřejné proplácení mzdy; skutky spravedlnosti budou zjevené a skutky nespravedlnosti už nebudou vládnout. Objeví se jezero trápení a nproti němu místo pokoje; bude vidět pec geheny a na protější straně sladký ráj“ Líčení trestů: „...viděl jsem člověka pověšeného za víčka a andělého ho bičovali. – Kdo to je a jaký je jeho hřích? – Nejvyšší velitel Michael mi řekl: Ten souložil se svou matkou...“ (*Proroctví a apokalypsy III: Novozákonní apokryfy*, s. 167).

- výklad dějin utváří národ – silné ideologické konotace

2. Rané křesťanství: Eschatologická obec

- *ta eschata* – řec. „poslední věci“, eschatologie – nauka o posledních věcech: smrt, zmrtvýchvstání, poslední soud, spasení + nauka o dějinách

- „dějiny spásy“ – *historia sacra/divina/ecclesiastica* VS. *historia humana/saecularis/profana* VS. *historia naturalis*. Světské dějiny poskytují látku, dějiny spásy dávají smysl

- *christos* = řec. překlad hebr. mesiáše

- Ježíš - zvěstování království božího = apokalyptická eschatologie; budoucnost – naplnění času (*pleroma*). Sp spása čeká na hladovějící a chudé: „*Slepí vidí, chromí chodí, malomocní jsou očišťováni, hluchí slyší, mrtví vstávají, chudým se zvěstuje evangelium*“ (Mt 11,5).

- Spásu jen obrazně naznačuje jako radostné stolování (Mt 8,11n). NZ říká, že spásou a královstvím božím se myslí věčný život a k tomu životu budou vzkříšeni i mrtví (Mk 9,43 nn., Mk 12, 18-27).

- dějiny ve SZ se soustředí na Židy, v NZ jsou pochopen univerzalisticky jako osud celého lidstva

- dějiny pozemského světa = zkouška

- Ježíšovo poselství doplňovali evangelisté obrazy převzatými z apokalyptiky: „*Ale v těch dnech po onom soužení zatmí se slunce a měsíc ztratí svou záři, hvězdy budou padat z nebe a mocnosti, které jsou v nebesích, se*

zachvějí. A tehdy uzří Syna člověka přicházet v oblacích s velikou mocí a slávou. Tehdy vyšle anděly a shromáždí své vyvolené od čtyř úhlů světa, od nejzazších konců země po nejzazší konce nebe.“ (Mk 13,24-27) Pavel píše Tessalonickým: „Zazní povel, hlas archanděla a zvuk Boží polnice, sám Pán sestoupí z nebe, a ti, kdo zemřeli v Kristu, vstanou nejdříve; potom my živí, kteří se toho dočkáme, budeme spolu s nimi uchvázeni v oblacích vzhůru vstříc Pánu. A pak už navždy budeme s Pánem.“ (1 Te 4,16-18). Podobě i v listu Korintským: „Hle, odhalím vám tajemství: Ne všichni zemřeme, ale všichni budeme proměněni, naráz, v okamžiku, až se naposled ozve polnice. Až zazní, mrtví budou vzkříšeni k nepomýjitelnosti a my živí proměněni.“ (1K 15,51-52).

- druhý příchod Krista - *parúsie* (řec. *parúsia* – příchod, přítomnost), latinsky *advent* (obě slova se původně používala pro slavnostní příjezd helénistického krále do města, Římané mluvili o *adventus Caesaris*).

- rané křesťanství nemá dějiny. Byla to obec posledního času, eschatologické společenství. Věřící z Thessaloniky se Pavla například ptali, jestli má ještě smysl pracovat, když konec světa je tak blízko. Pavel jim doporučil pracovat: „Kdo nechce pracovat, ať nejí“ (2 Tesalonickým 3,10).

- přesvědčení o vyloučenosti z existujícího světa: Křesťané se nepovažovali za součást tehdejších sociálních struktur. Křesťané nepatří k tomuto světu, ale k nadcházejícímu nedějinnému aeónu, jenž nastává nyní, když se naplnil čas.

- „omeškalá parúsie“ – nenastal očekávaný konec světa a Kristus se nezjevil na nebeském oblaku.

- vysvětlení – Bůh má jiná časová měřítka: „*Nebe a země pominou, ale má slova nepomnou. O onom dni či hodině neví nikdo, ani andělé v nebi, ani Syn, jenom Otec. Mějte se na pozoru, bděte, neboť nevíte, kdy ten čas přijde*“ (Mk 13,32).

- od 1. do 4. století si křesťané nejsou jisti svým dějinným postavením: jsou uprostřed mezi „již ne“ a „ještě ne“: Starý pozemský svět již končí, ale nové království boží stále ještě nepřichází. Křesťanství žije v jakémsi „mezitím“ – *interim*.

- odložení *ta eschata* do budoucnosti. Věřící a církevní otcové často přejímali schéma 4 říší. Např. Zjevení sv. Jana (Apokalypsa, asi kolem r. 160 n. l.). Zde se také hovoří o souslednosti čtyř říší (Zj. 7,16-28). Původní souslednost byla Assýrie, Médská říše, Persie a Makedonie. Médská a perská říše byly v novém schématu ztotožněny a čtvrtou říší se stal Řím. Schéma 4+1 bylo zachováno, ale završením dějin se už nemyslel Řím, ale pátá říše, která teprve přijde – království Kristovo, které ovšem znamenalo konec stávajícího světa a stvoření

nové země a nového nebe: „A viděl jsem nové nebe a novou zemi, neboť první nebe a první země pominuly a moře již vůbec nebylo“ (Zj 21,1).

- klíčová historická teze středověku: na tomto světě dějiny končí římskou říší. Proto také docházelo opakovaně k re-instauraci římské říše a římských králů, resp. císařů. Světovládu si přisoudili Germáni.

- křesťané ignorovali státní a správní instituce a nerespektovali autoritu císaře. Odtud plynulo pronásledování: Pronásledování a sankce byly zprvu sporadické a lokální. Zlom přišel v roce 250, kdy za císaře Decia mnozí křesťané nerespektovali císařovo nařízení a nezúčastnili se prosebných obřadů za blaho říše. Pronásledování vyvrcholilo za vlády císaře Diokleciána (244-311; císařem 284-305).

3. Pozdně antické křesťanství: Neutralizace eschatologie

- parúsie se opožďovala - pro církve to znamenalo, že se změnila z eschatologického společenství, v organizovanou instituci

- 312 n. l. – polozázračné obrácení císaře Konstantina na křesťanskou víru

- v roce 313 vydává Konstantin tzv. Edikt milánský, který vyhlásil rovnoprávnost všech náboženství v Říši. Tento edikt legalizoval křesťanství, ale současně ho preferoval jako náboženství císařovo.

- Konstantin se domníval, že existuje jedna říše, a proto by také měla existovat jedna církev řízená jednotnými pravidly. Prolnutí státu s církví tak vedlo k potlačení plurality uvnitř křesťanství. Již v roce 325 se konal v Níkai první ekumenický, tj. všeobecný koncil, který stanovil pravověrnou dogmatiku.

- Christianizace říše = pronásledování pohanů: Již od roku 319 se objevovaly první zákazy veřejného provádění některých pohanských rituálů. Theodosius v letech 379-381 vydal několik ediktů, které vyhlásily křesťanství za jediné přípustné náboženství, v roce 389 edikt zakazující pohanské oběti i vstup do pohanských chrámů. Tento edikt byl brán jako pokyn k likvidaci pohanských chrámů i pohanů samotných. Kyrill z Alexandrie, Martin z Toursu – upalování pohanů, Hypatia

- vznik říšské teologie: Eusébios z Kaisareje (260-340) *Praeparatio evangelica* : čas před evangeliem chápal jako jakousi přípravnou školu, *paidagogia theou*, již jsou národy připravovány na obrácení. Dějiny církve

sjednotil s dějinami římské říše: Řím připravuje vítězství křesťanské zvěsti na tomto světě – ten tak bude přichystán na návrat Krista

- neutralizace eschatologie:

- 1) veškeré dějiny byly přípravou na Vtělení, po něm jsou čekáním na parúsi; politické události plynou cyklicky, lineárně plynou jen dějiny spásy

- 2) církevní otcové přisoudili dějinám smysl: Vše, co se děje, je součástí vyššího plánu.

- 3) přesvědčení, že Bůh své vyvolené neopustil. Bůh vidí dále než my a v dějinách uskutečňuje vlastní skryté záměry, které nám jsou neznámé, ale které v celkovém součtu povedou ke konci světa, poslednímu soudu a ke spasení těch, kteří si to zaslouží. Theodicea - individuální utrpení má svou funkci ve větším celku, jenž nejsme schopni pochopit.

- 4) znehodnocování přítomnosti ve jménu minulosti (Kristus) a budoucnosti (poslední soud); pohrdání světem, upínání se k věčnosti – současně misijní aspekt: pokřtění pohanů a židů je předpokladem konce světa.

- 5) odložení konce světa do budoucnosti – současně přesvědčení, že židovství a křesťanství má za sebou nejdelsí dějiny. Periodizace dějin: tzv. světový dějin: 6 + 1 den = šest období dějin + království boží; spojení s numerickou chronologií na základě: 90. žalmu ve SZ (90,4), kde se píše: „Tisíc let je ve tvých očích, jako včerejšek jenž minul, jako jedna noční hlídka“. Pro Boha je tisíc let jako jeden den. Lidské dějiny potrvají 6000 let. Všichni křesťané od antiky po konec renesance věřili, že v jejich době je svět starý kolem 5500-5800 let.

- Stáří světa? Datace stvoření: mezi 5500 až 4000 ante Christum. Určovalo se podle věků biblických patriarchů uvedených v bibli (Metuzalém – 900 let aj.). Standardní odhady datace stvoření světa kolísaly mezi 5500 př. n. l. a 4000 př. n. l. V Septuagintě byli Adamovi potomci průměru o 100 let starší než v hebrejské bibli. Tak podle Septuaginty trvalo období mezi stvořením a potopou 2262 let, podle hebrejské bible 1656 let. Raní křesťané vycházeli z hebrejské bible (potřebovali zkrátit dějiny), středověcí a renesanční křesťané vycházeli ze Septuaginty (potřebovali prodloužit dějiny) – proto se v 16. a 17. století nejčastěji stvoření kladlo k roku 4004 ante Christum, na jarní rovnodennost, v poledne. Srov. <https://answersingenesis.org/bible-timeline/timeline-for-the-flood/>

- *anno Domini* – Dionýsios Exiguus (5. stol.) – počítalo se podle nástupu Diokleciána na trůn (tj. 284 n. l. jako rok 1). Dionýsios ztotožnil 247. rok Diokleciánovy éry s 531. rokem po Vtělení, tj. po narození Krista, = 754. rok po založení Říma.

4. Augustinus (354-430)

- a) čas vznikl se stvoření světa. Co dělal Bůh před stvořením času? Chystal peklo pro ty, kteří se ptají na podobné věci (*Conf.* XI,12,14).

- b) šest období dějin podle koncepce světového týdne: 1) Adam; 2) Noe, 3) Abrahám; 4) Davidovo království; 5) egyptské zajetí. 6) Šestým věkem je Augustinova vlastní doba: začíná Kristovým vtělením a skončí posledním soudem. V tomto šestém období již nedochází k žádným významným událostem. Odsuzování předpovídání konce světa.

- c) vyhnání z ráje – tresty (smrt, bolest, katastrofy, práce etc.). Bůh lidi neopustil. Bůh několika vyvoleným lidem přiznat schopnost přijmout dar Boží milosti, která je vysvobodí z hříchu. Lidé, obdaření nezaslouženou milostí, jsou predestinováni, tj. předurčení ke spáse. Po posledním soudu tedy budou žít věčně v blízkosti Boha. Většina z nás ovšem skončí v pekle – *massa damnatorum*. Alespoň část lidí znovu získá postavení, které měli před Pádem, před vyhnáním z ráje. Před koncem světa musí být obráceno dost lidí: kolik? Musí dostávat k tomu, aby nahradili anděly, kteří od Boha odpadli spolu s Luciferem.

- d) *De civitate Dei*: 410 – Alarich a jeho Vizigóti dobyli Řím. Augustin odmítl říšskou teologii. Dějiny jedné zkažené říše nesouvisí s velkým dramatem spásy: pád říše a její prohry neznamenaají nic ve vztahu k parúsii. Skutečným dramatem dějin je boj zbožných s bezbožnými. Tzv. nauka o dvou obcích: *civitas terrena/diaboli* (pozemská obec) a *civitas Dei/caelestis* (boží obec). Příslušníci boží obce se řídí pokorou a poslouchají boží vůli, zatímco v pozemské obci vládne pýcha a místo lásky k Bohu se zde objevuje sebeláska a neposlušnost vůči Bohu. Boží obec je pospolitost pokorných, pozemská obec je pospolitost pyšných: „*Jedna je předurčena k věčnému kralování s Bohem, druhá ke snášení věčného trestu s ďáblem*“ (*De civ.* XV,1,1). Obě pospolitosti jsou eschatologickými skutečnostmi – to znamená, že je nelze rozeznat dříve než při posledním soudu – *civitas permixta*. Podle vnějších znaků nelze příslušnost k obci rozeznat.

- ve středověku byla *civitas Dei* identifikována s církví

5. Středověk

- oficiální teologie: odložená parúsie. Křesťan by neměl čekat na příchod posledního soudu, ale měl by usilovat o zbožný a mravný život a měl by doufat v boží milosrdenství. Konec světa: Strach z pekla a trestů.

- „neoficiální pojetí dějin“ – chiliasmus. Chiliasmus (z řec. *chilioi* – tisíc) je víra, že Ježíš Kristus před koncem světa a před posledním soudem založí na zemi tisícileté království štěstí a míru, jehož středem bude Jeruzalém. Pro toto přesvědčení se rovněž užívá označení mileniarismus, které pochází z latiny: *mille* – tisíc a *annum* – rok. Tisíciletá vláda Kristova se podle toho také označovala jako milénium.

- chiliasmus má původ ve Zjevení sv. Jana: sugestivní líčení konce světa. 19. a 20. kap: Zde se hovoří o tzv. druhém příchodu Krista na zem v podobě válečníka na bílém koni, s plamennýma očima a s mečem v ústech. Kristus přichází ztrestat Antikrista a svrhne ho na tisíc let do ohnivého jezera plného hořící síry. Dvacátá kapitola začíná těmito slovy: „*1 Tu jsem viděl, jak z nebe sestupuje anděl, který má v ruce klíč od propasti a veliký řetěz. 2 Zmocnil se draka, toho dávného hada, toho ďábla a satana, 3 na tisíc let jej spoutal, uvrhl do propasti, uzamkl ji a zapečetil, aby již nemohl klamat národy, dokud se nedovrší těch tisíc let. Potom musí být ještě na krátký čas propuštěn. (...) – Až se dovrší tisíc let, bude satan propuštěn ze svého žaláře 8 a vyjde, aby oklamal národy ve všech čtyřech úhlech světa... 9 Viděl jsem, jak vystoupili po celé šíři země a obklíčili tábor svatých a město, které miluje Bůh. Ale sestoupil oheň z nebe a pohltil je. 10 Jejich svůdce ďábel byl uvržen do jezera, kde hoří síra a kde je již dravá šelma i falešný prorok. A budou trýzněni dnem i nocí na věky věků.“*

- Kristus zavře na tisíc let Satana do propasti a bude na zemi po tisíc let vládnout se svými věrnými. Pak bude Satan na chvíli propuštěn, aby zpustošil Zemi, ale nakonec Boží oheň pohltí Satanovy spojence a zplozence a i Satan sám bude svržen do ohnivého jezera, aby zde byl mučen na věky věkův.

- Oficiální eschatologie znamenala hlavně hrůzu, chiliasmus byl především nadějí na lepší svět.

- chiliasmus měl tendence k materialistickému chápání apokalyptického poselství. chiliasté nechápali království Boží jako stav duchovní obrody, ale milénium si představovali jako ráj na Zemi, kde lidé budou žít bezpracně a v materiálním blahobytu. Bude to pozemský ráj. Tuto vizi pozemského štěstí opět našli v Apokalypse (Zj 21,1-4): „*1 A viděl jsem nové nebe a novou zemi, neboť první nebe a první země pomínuly a moře již vůbec nebylo. 2 A viděl jsem od Boha z nebe sestupovat svaté město, nový Jeruzalém, krásný jako nevěsta ozdobená*

pro svého ženicha. 3 A slyšel jsem veliký hlas od trůnu: “Hle, příbytek Boží uprostřed lidí, Bůh bude přebývat mezi nimi a oni budou jeho lid; on sám, jejich Bůh, bude s nimi, 4 a setře jim každou slzu s očí. A smrti již nebude, ani žalu ani nářku ani bolesti už nebude – neboť co bylo, pominulo.”

- Církev chiliasmus potírala z několika důvodů: a) vadilo jí „konzumní“ pojetí Kristova království; b) chiliasmus znamenal ohrožení sociálního řádu – radikální fanatické sekty – sociální bouře, pseudokomunistická společenství, sexuální a majetkové utopie. U nás zejména radikální husité: Jediným smyslem jejich počínání, alespoň zpočátku, bylo ozbrojené a fanatické nastolování království Božího na zemi. Samotná pevnost Tábor nesla jméno podle biblické hory, na níž došlo k Proměnění Páně a která je symbolem Ježíšova mesiášství a slavného návratu na zem.

- chiliastická hnutí se hojně objevovala v rámci reformačního hnutí během 16. a 17. století

IV. Osvícenská filosofie dějin I: Voltaire, Condorcet

1. Renaissance a novověk – otevření propasti času

- od raného středověku do konce 17. století: variace a kombinace antických koncepcí dějin a křesťanských dějin spásy
  - v 17. století: zpochybnění křesťanského výkladu dějin, zejm. dvou předpokladů: a) Délka dějin lidstva je v podstatě stejná jako délka dějin světa (stvoření 4004 ante Christum); b) Křesťanské dějiny si nárokovaly prvenství a univerzalitu.
    - biblická kritika – zkoumání bible za pomoci filologických a historických prostředků zejména ve sporech mezi konfesemi. Poznatek, že bible je ve skutečnosti souborem textů, které vznikly v různých dobách.
    - princip akomodace ve vědě (Kepler, Galilei): bible není zdrojem vědeckých poznatků, její obsah je přizpůsoben chápání pasáček ovcí – to se uplatnilo i na dějiny
    - Zpochybnění autority bible vedlo k tomu, že někteří myslitelé se už necítili vázání biblickými limity trvání světa, tj. šesti tisíci lety. Naopak došlo k tzv. „otevření temné propasti času“.
    - Isaac de La Peyrère (1596–1676) *Prae-adamitae* (1655). Existence preadamitů – kde jinde by vzal Kain ženu, poté co zabil Ábela? Jako první křesťan přišel s představou, že biblické události nebyly univerzální, ale jen regionální: v prostoru i v čase.
    - styky s jinými kulturami – zejm. Čínou: Čína je tak stará, že musela existovat již dávno před potopou – přesněji řečeno před datem, do kterého ji kladla křesťanská teologie – tj. asi 2348 ante Christum.
    - teorie Země („protogeologie“); první představil Descartes v *Principech filosofie* (1644): reliéf Země jako zvrásnění „geologických vrstev“

2. Voltaire (1694-1778)

- *Essai sur le Moeurs et l'Esprit des Nations* (1756)

- Jacques Bossuet *Discours sur l'histoire universelle* (1681): spis pro *dauphina*; univerzální dějiny, jimiž se myslí dějiny židů a křesťanů; univerzalita se týká času (od stvoření po současnost) i geografického prostoru (líčení má zahrnovat celou zeměkouli a celé lidstvo); zatímco v sakrálních dějinách se lineárně realizuje boží plán spásy, v profánních dějinách dochází k cyklickému návratu téhož: státy a říše podléhají stále stejnému schématu vzestupu a pádu (*élévation et chute*).

- Voltaire chtěl popřít a nahradit Bossueta

- a) Voltaire nezačíná své univerzální dějiny stvořením světa, ale popisem dějin a kultury Číny. Čínské dějiny jsou starší než události popisované ve Starém zákoně. Dějiny židů a křesťanů nejsou dějinami světa, nejsou univerzální; dějiny Číny podle Voltaira mnohem civilizovanější. Starozákonní události jsou totiž podle něj barbarské

- Po Číně se Voltaire zabývá Indií, Persií, arabským světem a pak teprve Řeckem, římskou republikou, římským císařstvím a následně dějinami křesťanské Evropy. Až dosud se dějinami světa entocentricky a christocentricky myslely dějiny Židů a křesťanů. S Voltaiem se rodí myšlenka univerzálních dějin v moderním smyslu: nárok křesťanské eschatologie na univerzalitu se odvozoval od myšlenky spasení celého lidského rodu. V osvícenství vzniká myšlenka univerzálních dějin jako myšlenka o dějinách celého lidstva, které nějakým způsobem prochází dějinami.

- b) Pro Voltaira není podstatou dějin šíření křesťanské zvěsti, ale nárůst civilizovanosti = zvyšování míry rozumnosti. Podstatou dějin je tedy pro Voltaira boj mezi silami pokroku a rozumu na jedné straně a silami nerozumu. Bipolární pojetí dějin – zdaleka nejúspěšnější pojetí dějin.

- c) smyslem, cílem a vyústěním dějin není poslední soud. Voltaire byl deista – Bůh nezasahuje do lidských dějin. Tvůrcem dějin už není Bůh a jeho Prozřetelnost, ale autorem dějin je člověk. On utváří události a dává jim směr. To také znamená, že člověk, resp. jeho blaho a štěstí, je také smyslem dějin.

3. Anne Robert Jacques Turgot (1727-1781)

- 1) *Pokrok lidského ducha*. Metafora pro souhrn lidského vědění, který prochází dějinami a postupně se rozrůstá a zdokonaluje. Na rozdíl od politických dějin, nesmyslných masakrů a válek, lidský duch zákonitě roste a vyvíjí se – tj. v oblasti vědění mají dějiny, logiku a smysl: a tím je rozšiřování znalostí.

- původ v Lockově epistemologii – anatomie mysli: tabula rasa, zkušenostní obsahy, abstraktní ideje (= přírodní zákony). Osvícenci pochopili empiristickou epistemologii genticky – jako vývoj lidských myslí. Genetická epistemologie byla přenesena na dějiny právě pomocí kategorie lidského ducha. Nejen každý člověk jako individuum, ale celé lidstvo prochází epistemologickým vývojem. V dějinách triumfuje rozum, racionální poznání – a dějiny jsou dějinami pokroku rozumu, který a) vytváří stále dokonalejší poznatky, b) vyvrací pověry, předsudky a metafyziku.

- tři stádia epistemologicko-historického vývoje: teologické, metafyzické a pozitivní (vědecké)

- v epistemologickém vývoji rodu se opakuje epistemologický vývoj jednotlivce, který se řídí pravidly Lockovy epistemologie. Intelektuální fylogeneze opakuje intelektuální ontogenezi.

- 2) *Současnost nesoučasného*. Princip „současnosti nesoučasného“ pak říká, že v témže historickém okamžiku vedle sebe sociokulturní jevy, které náleží odlišným fázím dějin lidstva. Fylogeneze opakuje ontogenezi – ale ne stejně rychle u všech kultur.

- princip současnosti nesoučasného dával logiku a jednotu empirickým cestopisným a historickým údajům, které mohly být matoucí. Tento princip říká, že v zásadě všechny kultury na zemi prochází stejným vývojem jenom ne stejným tempem. Kulturní odlišnosti se redukovaly na rychlost. Mimoevropské kultury jsou naše zamrzlá minulost – nedokázaly se emancipovat, nedokázaly se přenést do vyššího stádia.

- 3) *Ekonomická stádia*. Čtyři základní formy socioekonomického uspořádání: lovci, pastevci, zemědělci a průmyslové společnosti. K vysvětlení přechodu z jednoho stádia do druhé sloužil pojem nadbytku. Politické dějiny v souladu s ekonomickými stádii: monarchie – despotie – aristokracie/demokracie. Podobně i lidské vědění.

- Teorie socioekonomických stádií je univerzalistická: má platit pro všechny lidské společnosti globálně, protože vychází z určité koncepce lidské přirozenosti. Je to zcela apriorní, v zásadě metafyzická konstrukce minulosti, která si představuje počátky lidského rodu na základě určité představy o lidské přirozenosti.

4. Marie-Jean-Antoine-Nicolas Caritat de Condorcet (1743-1793)

- matematik, akademik – později politik, aktivní účast na Revoluci
- 1793 - „nepřítel Republiky“, osm měsíců skrývání
- *Náčrt historického obrazu pokroků lidského ducha (Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain, 1795)* – souhrn filosofie dějin francouzského osvícenství
  - 1) *Fáze vývoje ducha*. Deset fází/stádií. První **tři** fáze pokrývají Turgotova socioekonomická uspořádání a jsou rodově univerzální. **Čtvrté** období tedy popisuje svět antického Řecka, **páté** zhruba svět římský. **Šesté** období popisuje dějiny od pádu Říma do jedenáctého století – tj. do křížových výprav. **Sedmé** období popisuje vrcholný a pozdní středověk. **Osmé** období zhruba pokrývá renesanci. **Deváté** období pokrývá přibližně 17. a 18. století, tj. dobu tzv. Vědecké revoluce. V této době triumfuje rozum. **Desáté** období obsahuje náčrt budoucích pokroků lidského ducha.
    - 2) *Dějiny jako pokrok lidského ducha*. Lidský duch se i u Condorceta v zásadě vyvíjí podle zásad empiristické epistemologie: na začátku je tabula rasa, na konci jsou ze zkušenosti vyvozené abstraktní ideje – tj. přírodní zákony. Také Condorcet paralelizuje ontogenezi a fylogenezi. „*Celkový pokrok podléhá týmž obecným zákonům jako vývoj schopností jednotlivců, protože je výsledkem simultánně nazíraného vývoje velkého počtu jednotlivců sdružených ve společnost*“ (Náčrt, s. 25)
      - Dějiny lidstva jsou v podstatě pokrokem jeho vědění. Pokrok v politice či v ekonomii je důsledkem filosofického a vědeckého pokroku. Negativní a pozitivní poloha pokroku vědění:
        - a) Negativní polohou je boj rozumu s předsudky, dogmatismem a fanatismem neboli emancipace. Dějiny lidského ducha jsou v tomto ohledu osvobozováním – jsou emancipací od všeho, co lidské myšlení a konání svazuje. Dějiny jsou emancipačním triumfem rozumu nad vládou autority.
        - b) Pozitivní polohou je kumulativismus. Víme toho stále víc a stále lépe. Vědecké objevy a poznatky tedy vedou také ke zlepšení ekonomiky, politiky, umění i morálky. Dochází tedy k tomu, že se stále více rozšiřují

pokrokové ideály jako náboženská tolerance, demokracie, politická rovnoprávnost, volný trh, republikanismus atp. Výsledkem je opět sebedůvěra poslední generace, která je přesvědčena, že právě ona představuje završení dějin.

- 3) *Dějiny jsou stále rychlejším zlepšováním.* Za posledních dvě let došlo podle Condorceta k mnohem většímu počtu objevů, než kdykoli předtím.

- 4) *Logický průběh pokroku.* Ustavičné zlepšování lidského ducha se neděje nahodile, ale probíhá logicky. V dějinách ducha se nedá přeskakovat: řecký heliocentrismus byl uspěchaný. Lidský duch v dějinách pochoduje – krok za krokem v přesně stanoveném pořadí.

- 5) *Nevyhnutelnost pokroku.* Pokrok je pro Condorceta něčím, co přirozeně plyne z lidské přirozenosti. A to ze dvou důvodů: a) lidé přirozeně dychtí po poznání; b) lidé ustavičně hledají to, co je příjemné a užitečné.

- Pokud je totiž pokrok nutný a logický, pak lze také do určité míry předpovídat budoucnost. Jinými slovy, pokrok je přirozenou součástí lidské přirozenosti a z dosavadního průběhu pokroku lze předpovídat, jak bude dál pokračovat. Ba dokonce lze aktivně připravovat budoucí úspěchy: „*Toto zkoumání, čím člověk byl a čím je dnes [tj. obsah *Náčrtu*], dospěje nakonec k prostředkům, jimiž by si člověk zajistil a uspíšil nové pokroky, v něž mu jeho přirozenost dovoluje ještě doufat“ (*Náčrt*, s. 25).*

- Desáté stádium : zrušení nerovností - a) mezi tzv. civilizovanými, tj. evropskými státy a společnostmi neevropskými; b) mezi bohatými a chudými; c) mezi nevzdělanými a vzdělanými. Sociální inženýrství na základě vědeckých poznatků. Obecným cílem byl soulad mezi individuem a společností.

- 6) *Změna v určení cíle dějin a smyslu pokroku – nekonečný pokrok.* Cílem dějin lidstva už není dokonalost, ale neomezené zdokonalování. „...že příroda nepoložila žádnou hranici zdokonalování lidských schopností; že zdokonalitelnost člověka je skutečně neomezená (*la perfectibilité de l'homme est réellement indéfinie*)“ (s. 25, p. 4). Smyslem dějin se stává samotný pokrok. Samotný pohyb dopředu, ustavičné zdokonalování postačuje jako náplň dějin.

- „*Bylo by za takových okolností absurdní předpokládat, že nutně nadejde doba, kdy smrt už bude jen následkem mimořádných neštěstí nebo stále pomalejšího opotřebování životních sil...? Průměrná délka života (...) může se vskutku zvětšovat tak zákonitě, že se ustavičně blíží k nekonečné hodnotě, aniž jí kdy může dosáhnout...“* (s. 185).

- 7) *Poznámky k progresivistickému pojetí dějin.*

- a) Singularizované dějiny. Dílčí dějiny různých národů a společností jsou převedeny na jeden gigantický, globální příběh o pokroku lidstva. Nic takového jako lidstvo neexistuje. Lidstvo je jen součet příslušníků druhu homo sapiens, ale nikoli nějaký jednotný subjekt, který by procházel dějinami. Arogantní eurocentrismus.

- b) Legitimizace násilných akcí. Pokrokáři se považovali a považují za ty, na jejichž straně stojí dějiny. Věří, že jednají ve jménu nevyhnutelnosti dějin, a tím legitimizují své činy. Revoluce požívá své vlastní děti.

- c) Uznání bonity zla. Teodicea: Zlo má svůj účel a smysl – protože nakonec slouží nějakému dobrému účelu. To bylo vztaženo na dějiny: Zlo je funkcionalizováno – stává se nešťastnou, leč nutnou fází při pochodu k lepším zítřkům.

V. Kant (1724-1804)

- několik kratších textů k filosofii dějin (většinou články v časopisech): *Idea všeobecných dějin ve světoobčanském ohledu* (1784); *Domnělý počátek lidských dějin* (1786); *K věčnému míru* (1795) – český překlad v souboru I. Kant, *Studie k dějinám a politice*, OIKOYMENH, Praha 2013.

- nejdůležitější je *Idea všeobecných dějin*

1. Forma, název a předpoklady díla

- 1) *Titul díla.*

- Kant přejímá od svých současníků pojem univerzálních dějin (často zpracovaných v mnoha svazcích)

- víra v to, že je možné představit dějiny jako jednotný, singularizovaný proces, který běží od primitivů po evropské osvícenství. Implicitně se tu popírá to, že jiné kultury mohou mít jiný čas a jiné vlastní dějiny.

- Kant rozlišoval mezi filosofií *školskou* – čistá věda, která se nestará o svůj význam pro společnost, např. KČR; a mezi *filosofií světoobčanskou* - vědění, které se vztahuje k účelu, jenž se týká každého, tedy k osudu celého lidstva. *Idea dějin ve světoobčanském ohledu* znamená, že se týká ideje svobody, uskutečnění lidských vloh, právního pokroku a vzestupu mravnosti

- k titulu „Idea“ viz níže

- 2) *Předpoklady: Teleologie přírody a dějin.*

- Kant již v KČR obhájí teleologii přírody jako regulativní ideu/princip: tedy za něco co nás v našem poznání orientuje, co má heuristickou funkci – umožňuje spojovat věci dohromady, a tím uspokojuje potřebu vysvětlovat svět jako systematický celek

- kromě teleologie přírody jsou v KČR další tři regulativní ideje: nesmrtelná duše, svoboda a nekonečno či Bůh.

- regulativní ideu teleologie přírody Kant přenáší i na dějiny.

- dějiny se na první pohled jeví jako chaotické a nesmyslné: dějiny se jeví jako pouhý „agregát lidských jednání prostých plánu“ (*planloses Aggregat*) (13) . Lidské jednání v dějinách se jeví jako nesmyslné a probouzí „určitou nevoli“ (10).

- Filozof má zkoušet, píše Kant, „nemůže-li v tomto protismyslném chodu lidských věcí odhalit nějaký záměr přírody; z něhož by plynulo, u tvůrců, kteří postupují bez vlastního plánu, že jsou přesto možné dějiny, a to podle určitého plánu přírody“ (10).

- dějiny se dají představit jako smysluplný celek pokud budeme předpokládat teleologii přírody, která v lidských dějinách realizuje nějaký záměr, aniž by to sami lidé tušili (lest rozumu).

- podstatou historické dimenze teleologie přírody je rozvinutí přirozených lidských vloh (k užívání rozumu).

- 3) *Funkce Ideje*

- Idea všeobecných dějin je regulativní idea, která má umožnit uspořádat historická data do nějakého jednotného systematického celku

- Idea je tak vlastně cosi jako příručka filosofické metodologie pro historiky – je to návod, jak myslet dějiny. Proto se dílo jmenuje „idea“ – je to jen určitý způsob, jak uvažovat o dějinách. Není to dogmatický výklad toho, co jsou dějiny a jak probíhají.

- Kant nechce vykládat dějiny, nepíše dlouhé pojednání – ptá se jako filozof: Jak je možná filosofie dějin?

- *Idea všeobecných dějin* sestává z 9 tezí

- 4. *Epistemický status Ideje*

- idea jako vodítka pro všeobecné dějiny není ani odvozená z historických dat, ani analyticky vyvozená: „je to jen myšlenka o tom, co by mohla zkoušet filosofická hlava ještě z jiného stanoviska“ (22)

- pro celou koncepci Kant nenárokuje pravdivost, ale „použitelnost“ (20)

2. Prvních sedm tezí: Průběh dějin

• 1) Cíl dějin

• První teze zní: „Všechny přírodní vlohy každého tvora jsou určeny k tomu, aby se jednou a účelně rozvinuly“ (7).

• V tezích dva až sedm Kant uplatňuje teleologický princip na „lidské vlohy, které jsou zaměřeny na užití rozumu“. Tyto „vlohy k rozumu“ ale fungují jinak než organické vlohy, které se objevují u rostlin, zvířat a lidských těl.

• Vlohy k rozumu může plně rozvinout jenom lidský rod, nikoli individuum.

• Dvě hlavní podmínky k rozvinutí vloh:

• - „dokonale spravedlivé občanské zřízení“, které „musí být nejvyšším úkolem přírody pro lidský druh“ (14).

• - celosvětový právní stav, v němž se spory řeší právně, nikoli válkami: neboli „světoobčanský stav“.

• K. vyjadřuje „naději, že po mnoha revolučních převratech se jednou uskuteční to, co je nejvyšším záměrem přírody, totiž všeobecně světoobčanský stav jako lůno, v němž se budou rozvíjet všechny původní vlohy lidského rodu“ (20).

• Telos dějin leží o krůček dál než je dokonalý politicko-právní řád: je to plné rozvinutí rozumových vloh a dosažení úplné mravnosti člověka.

• spravedlivé zřízení má představovat společnost svobodnou, která vymezuje hranice „této svobody, aby mohla existovat se svobodou každého druhého – poněvadž jen v ní [tj. společnosti] může být dosažen nejvyšší záměr přírody v lidstvu, totiž rozvinutí jeho vloh...“ (14).

• spis *Odpověď na otázku: Co je to osvícenství?* „Osvícenství je vykročení člověka z jeho jím samým zaviněné nesvéprávnosti (aus seiner selbstverschuldeten Unmündigkeit). Nesvéprávnost je neschopnost používat svého rozumu, aniž bychom byli vedeni někými jinými“ (148). Ale sebevědomé a samostatné užívání rozumu je obtížné pro individuum – potřeba (osvícené) veřejnosti

• 2) Plán přírody

• hlavním prostředkem k realizaci dějinného cíle (i když ne jediným) je spor a konkurence mezi lidmi.

- personifikovaná Příroda: regulativní idea – heuristickou pomůcka, která nám usnadňuje pochopit svět jako zákonitou jednotu.

- „Příroda chtěla, aby člověk všechno, co přesahuje mechanické uspořádání jeho zvířecí existence, vytvořil zcela ze sebe sama a aby se nepodílel na žádné jiné blaženosti nebo dokonalosti, než kterou si opatřil sám, prost instinktu, díky vlastnímu rozumu“ (11).

- Příroda tedy člověku nedala rozum, ale vytvořila podmínky proto, aby ho lidé mohli rozvíjet.

- Prvním prostředkem k uskutečnění dějinného cíle, tj. rozvinutí vloh, je už naše samotná tělesná dispozice: nemáme tesáky a drápy, a proto musíme užívat rozum.

- 3. *Nedružná družnost (ungesellige Geselligkeit)*. Příroda dala člověku na jednu stranu sklon „vstupovat do společnosti“ (*vergesellschaften*), současně mu ale dala také odpor vůči společnosti. Střední stanovisko mezi Aristotelem a Hobbesem.

- Antagonismus spočívá v tom, že společnost umožňuje soužití lidí a současně představuje oblast soutěžení a nevraživosti.

- individualistická a konfliktní tendence lidí je podle Kanta zdrojem nových idejí a pokroku

- „Člověk chce svornost, ale příroda ví lépe, co je pro jeho druh dobré: chce rozbíjet. On chce žít pohodlně a vesele, příroda však chce, aby se vymanil z netečnosti a nečinné spokojenosti, aby se vrhl do práce a námah, ale také aby našel prostředky, jak se z práce a námah opět chytře dostat“ (13).

- Bez nedružnosti bychom stále žili jako pasácci ovcí ve vzájemné lásce – tak by „zůstal každý talent věčně skryt ve svých zárodcích“ (13)

- 4) *Spravedlivé zřízení*.

- Nekonečné spory a soutěžení nutí nakonec lidi k tomu, aby vystoupili z přirozeného stavu divoké svobody, tedy z tzv. přirozeného stavu – a aby založili společnost, „v níž se nachází svoboda pod vnějším zákony v nejvyšší možné míře spojena s nepopíratelnou mocí“ (14).

- zneužívání svobody při vykonávání moci: „z tak křivého dřeva, z jakého je udělán člověk, nemůže být vytesáno něco rovného“ (15).

- 5) *Kosmopolitní mír*

- zlo a nutnost k tomu státý donutí k vystoupení z přirozeného stavu, v němž se vůči sobě nyní nacházejí.

- „Příroda tedy opět použila nedružnosti lidí, dokonce velkých společností a státních těles tohoto druhu tvorů jako prostředku, aby v jejich nevyhnutelném antagonismu našla stav klidu a bezpečnosti; tzn. nutí válkami, přepjatým a nikdy nekončícím vyzbrojováním k nim, nouzí, kterou tím musí každý stát [...] cítit, k pokusům, zprvu nedokonalým [...]: totiž vyjít z nezákonného stavu divochů a vstoupit do stavu národů, kde by mohl každý, i ten nejmenší najít svou bezpečnost a práva“ (16).

3. Využití Ideje

- 1. Pomalé směřování k cíli.

- Podle VIII. teze je skutečně možné „pohlížet na dějiny lidského rodu jako na uskutečňování skrytého plánu přírody, jak dosáhnout vnitřně, a k tomuto účelu i vnějšně, dokonalého státního zřízení jako jediného stavu, v němž ona může všechny své vlohy v lidstvu plně rozvinout“ (18n.).

- celý plán se uskutečňuje jen pomalu a lidstvo z něj asi urazilo jen malou část – a my nevíme jakou, protože nevíme, jak dlouhé vlastně mají být dějiny. Existují jen „slabé stopy přiblížení“ (19): kulturní zdokonalování, nárůst občanské svobody, příchod osvícenství, které podporuje rozvoj racionálních vloh;

- bohužel stále existují války; Kant doufá, že válka se stane „nejistým podnikáním“ a vynese více nedostatků než zisků. To povede státy „po mnoha revolučních převratech“ k vytvoření toho, „co je nejvyšším záměrem přírody, totiž všeobecně světoobčanský stav...“ (20).

- 2. Vodítka pro historika

- organizující a metodologický princip pro sestavení univerzálních dějin, tj. historického spisu vykládajícího dějiny světa. - „vodítka, které může sloužit nejen k vysvětlení tak zmatené hry lidských událostí“ (21).

- podoba univerzálních dějin: začínají u Řeků a postupují k současnosti. Eurocentrismus: Události by se měly vykládat „jako pravidelný chod zlepšování státního zřízení v našem světadíle (který jednou pravděpodobně bude všem ostatním dávat zákony)“ (21).

- 3. Víra v budoucnost

- předpoklad teleologického plánu poskytuje „utěšující vyhlídku do budoucnosti“ – v ní se lidský rod postupně propracuje k postupnému rozvinutí všech svých vloh (21).

- 4. Sebeimplikace filosofie dějin. Samotná filosofie svou existencí ovlivňuje dějiny.

VI. Vico a Herder

1. Vico – Metodologie

- Giambattista Vico (1668-1744)
- *Principi di una scienza nuova d'intoro alla natura delle nazioni (Základy nové vědy o společné přirozenosti národů* 1. vyd 1725, 3. úplné 1744).
- 1. *Metodologie a princip verum-factum*
- poznat příčiny znamená pochopit, jak věc vzniká – tedy jak je udělána
- pravdivé poznání můžeme mít jen o tom, co sami zhotovujeme (od lat. *facere* – zhotovit)
- jsme schopní pochopit jen to, co jsme sami vytvořili: tedy náš vlastní svět a naše vlastní dějiny – nikoli přírodu
- chtěl být Baconem humanitních věd – „nová věda“ = ztělesnění této nové metodologie: Lidé jsou tvůrci svých dějin a právě proto dějinám lidé mohou adekvátně porozumět.
- 2. *Vývoj lidského ducha*
- dějiny jsou dějinami lidského ducha/mysli
- „...*tento svět národů byl vytvořen lidmi, proto v proměnách lidské mysli je nutno najít jeho základy*“ (par. 374).
- „*Tento svět národů byl zajisté vytvořen lidmi, a proto způsob, jak se to stalo se musí nacházet v proměnách naší vlastní lidské mysli*“ (par. 349)
- temporalizace epistemologie: Lidé nejprve jenom *vnímali*, pak začali *fantazírovat* a nakonec dosáhli schopnosti racionálně *přemýšlet*. Schéma: schopnost vnímat, představivost a rozum.
- Se schopností vnímat spojil 1) věk bohů, s představivostí spojil 2) věk héroů a s rozumem spojil 3) věk lidí.
- 3. *Poetická moudrost*
- francouzská tradice postupovala apriorně a ahistoricky: Na dějiny tedy přenášeli epistemologický model vývoje lidské mysli, aniž by se obtěžovali s empirickými doklady

- Vico se snažil rekonstruovat dějiny lidského ducha na základě studia pramenů: zejména antické literatury (Homér, římské právní texty)
- Antické prameny by neměly být čteny ani doslovně, ani z moderního hlediska. Není v nich ani moudrost, ani hloupost – ztěleňují jen jiné myšlení: řecká mytologie je relevantní zdroj informací o intelektuálním i sociálním světě dávných lidí.
- Dávní lidé neviděli svět z moderní, racionální perspektivy, ale z emotivní a imaginativní perspektivy, kterou Vico označuje jako poetickou moudrost.
- viděli svět obrazně, metaforicky, poeticky: odvážný muž = ocelový muž; byli doslova básníci – mluvili ve verších - poezie byla prvotní formou komunikace
- poetická mluva byla spojená s jednotlivinami, teprve později se zrodilo abstraktní uvažování: „...poetická mluva se zrodila (...) dříve než prozaická. Tak jako se zrodily mýty, fantastické obecniny, dříve než racionální či filozofické obecniny, které se zrodily prostřednictvím prozaické mluvy. (...) tak například z takovéto poetické fráze „krev se mi vaří v srdci“ udělali jedno slovo, kterému Řekové říkali „stomachor“, Latinové „ira“ a Italové „collera“ – „hněv“.
- Nerozum nemusí být absurdní: může to být jen jiná forma komunikace

2. Vico – Tři věky lidstva

- ponechává v platnost křesťanskou chronologii – 6000 let, lidstvo začalo Adamem a jeho potomky
- lidské dějiny začínají po potopě
- 1. Věk bohů
- Noe – židovský národ, vlastní dějiny řízené prozřetelností – Vico se o ně nezajímá
- Noemovi potomci – tři rasy – bloudili po zatopené zemi jako zvířata – giganti
- Giganti byli první lidé: „tupí, nerozumní a strašní živočichové“ (374)
- Byli nesmírně vnímaví ke všem smyslovým vlastnostem věcí. Jejich chápání světa bylo bytostně metaforické a imaginativní; poetický jazyk

- po ustoupení potopy přišly mraky a s nimi blesky – giganti byli šokováni – vytvořili si představu bohů - primitivní náboženství založené na strachu z Jupitera

- vznik prvních společenských forem: svatby, rodiny, soukromé vlastnictví u lepších gigantů na suchu (vrcholky hor a jeskyně)

- horší giganti v nížinách, poddali se silnějším – vzniká despotická teokracie

- 2. Věk héroů

- města a městské státy s militaristickou povahou – „nejpřísnější aristokracie“

- zákon síly, souboje; brutální a hrubí barbaři

- nebyli schopni abstraktního myšlení

- předobrazem – byl Achillés: *„Héroové byli (...) hrubí a divocí (...) s velmi malou rozumovou schopností, s mohutnou obrazností a s prudkými vášněmi. Proto museli být nevzdělaní, hrubí, drsní, divocí, zpupní, obtížní a umínění ve svých předsevzetích (...) A ze stejného nedostatku úsudku byli héroové otevření, popudliví, velkomyslní a velkodušní, jako Homér popisuje Achilla, největšího ze všech hrdinů Řecka.“* (708)

- 3. Věk lidí

- *„Třetí přirozenost byla lidská, inteligentní a tedy uměřená, blahovlnná a rozumná, která uznává jako zákon svědomí, rozum a povinnost“* (918).

- Ve věku lidí vzniká artikulovaná řeč, písmo a také obecné a abstraktní pojmy: filosofie, věda, rozum – zrození vzdělanosti v Řecku

- celkové zkulturnění – giganti se zmenšili

- vazalové se bouří, uvolnění hérojské přísnosti, zrovnoprávnění

- vznik republik – lepší formou vlády je podle Vica monarchie

- 4. Cykličnost dějin

- lidé a jejich instituce mají tendenci se kazit: *„Lidé nejdříve pociťují to, co je nutné, později se starají o to, co je užitečné, potom se obracejí k tomu, co je pohodlné, dále se těší tomu, co je příjemné, pak se rozkládají přepychem a nakonec šílí mrháním svých substancí“* (241).

• tři nápravné prostředky proti úpadku: 1) dobře spravovaná monarchie; 2) zkažené republiky či monarchie jsou dobyty silnějším a ctnostnějším nepřítelem; 3) návrat barbarství: *„Proto národy ve stavu této reflexivní zlovůle*

v důsledku onoho krajního prostředku nápravy použitého prozřetelností v tomto otupění a hlouposti nemají již smysl pro pohodlí, zjemnělost, slasti, nádheru, ale jen pro nejnужnější nezbytnosti života, a při malém počtu lidí, kteří nakonec zbyli (...) stávají se přirozeně snášlivými. V důsledku návratu prvotní prostoty světa národů jsou pak zbožní, pravdomluvní a věrní“ (1106).

- je otázkou, jestli se budou tři věky pokaždé zase opakovat. Vico uvádí, že „probíhají v čase dějiny každého národa v jejich vzniku, pokrocích, stavech vyspělosti, úpadku a zániku“ (349). Ale nikde netvrdí, že dějiny národa znovu započnou.

- pád říše římské = návrat barbarství; raně středověký svět = nový věk bohů; vrcholný středověk = věk hrdů, nová doba = nový věk lidí

- Vico se nechtěl hlásit k cyklickému pojetí, protože to bylo spojováno s pohanstvím
- výjimku představují židovské dějiny, které probíhaly lineárně

3. Herder – kritika osvícenské filosofie dějin

- Johann Gottfried Herder (1744-1803)

- *Auch eine Philosophie der Geschichte zur Bildung der Menschheit (Také jedna filosofie dějin ke vzdělání lidstva, 1774); Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit (1784-1791; česky výbor Vývoj lidskosti, 1941). Briefe zur Beförderung der Humanität (10 sv., 1793–97, česky výbor Listy na podporu humanity, Praha 2003; Uměním k lidskosti, 2006)*

- a) kritika prezentismu: minulost vykládáme jako nutné směřování k naší vlastní přítomnosti. P. je historická teleologie, která za účel historického vývoje považuje náš vlastní svět a naši dobu.

- b) kritika eurocentrismu: je směšné, když příběhy z evropských dějin vydávají za dějiny lidského rodu, který existuje v mnoha rozmanitých kulturách na celé planetě.

- c) kritika instrumentalizace kultury: Byl proti tomu, aby dílčí kultury byly chápány jen jako přechodné vývojové stádium, které samo o sobě nemá žádnou hodnotu a slouží jen jako stupeň pro dosahování vyšších cílů.

- d) kritika ideje dějin lidstvo: „lidstvo“ je prázdný pojem; kultury mají individuální charakter

- e) kritika zestejňování kultur: Historické epochy a kultury bychom měli soudit podle jejich vlastních hodnot a měřítek – nikoli podle našich vlastních představ, které jsme povýšili na univerzální a nadčasové. Neexistuje univ. idea štěstí. V *Idejích* píše: „*Lidské štěstí je všude individuálním statkem; je tudíž všude klimatické a organické, je dítkem cviku, tradice a zvyku. (...) Nesmyslně pyšný by byl nárok, že by obyvatelé všech světadílů musil být Evropany, aby šťastně žili: neboť stali bychom se my sami tím, čím jsme, mimo Evropu?*“ (154)

- nesouměřitelnost kultur, morální relativismus – H. jako předchůdce historismu

4. Herder – univerzální dějiny humanity

- 1) člověk je součástí dlouhých kosmických dějin vesmíru a pozemské přírody
- „*Nynější stav člověka je pravděpodobně spojovací střední člen dvou světů. Vše je v přírodě spojeno; jeden její stav spěje za druhým a připravuje ho. Když tedy člověk uzavřel řetěz pozemských ústrojenstev jako jejich nejvyšší a poslední člen, začíná jím právě proto též řetěz nového druhu tvorů, jehož jest nejnižším členem, a tak jest patrně středním kruhem dvou systémů stvoření*“ (115).

- 2) *Humanita*

- člověk stojí na hranici přírody a humanity: humanita znamená především rozvíjení racionálních, kreativních a morálních vloh specifických právě pro člověka (na rozdíl od zvířat). „*Viděli jsme, že účelem našeho nynějšího bytí je vytvoření lidskosti, které mají všechny naše nižší potřeby pouze sloužiti a samy k ní vésti. Naše schopnost rozumová má býti rozvinuta v rozum, naše jemnější smysly v umění, naše pudy v pravou svobodu a krásu, naše pohnutky v lásku k lidem.*“ (113)

- člověk je „první propuštěnec přírody“. Tuto přednost ale musí zaplatit: na rozdíl od zvířat musí usilovat o své zdokonalení.

- Kantova kritika: člověk je bytostí, která není dobře vybavená pro přežití v přírodě; Herder proti tomu mnohem romantičtěji nahlíží člověka jako výtvar přírody. To, co představuje humanita: tedy mírumilovnost, láska, spravedlnost a pravda – to vše představuje pokračování přirozeného vývoje přírody.

- konvenční líčení dějin: z Asie přes Řecko ke Germánům

- uskutečňování účelu dějin: Každý z národů přišel se svou vlastní podobou humanity, kterou dovedl k maximu. Jednotlivé podoby humanity se postupně v dějinách slučují, až dojde na konci k velikému završení.

- proti pokrokářskému lineárnímu pojetí: mezi dílčími verzemi humanity neexistuje jednoduchý vztah kontinuální kumulativity. Rozvoj humanity si představuje analogicky k životu rostlin, které také postupně rostou, aniž by předchozí část byla jen pouhou přípravdou části další.

- 3. *Respekt k rozmanitosti*. Každá kultura sice směřuje k uskutečnění humanity, ale dělá to po svém způsobu, který odpovídá jejím lokálním podmínkám. Každá kultura chápe svět i lidskost po svém.

- Každá kultura je tak prodchnuta svým tzv. „národním duchem“ (*Volksgeist*), který prostupuje její literaturu, umění, právo, filosofii, vědu a politiku. „Každému národu je vtisknuta jeho zvláštní představitost, a to tím hloub, že je mu vlastní, že je spřízněna s jeho nebem a zemí, že vyrostla z jeho způsobu života, že je mu odkázána od dědů a pradědů. Čemu se cizinec nejvíce diví, tomu se domnívá takový národ nejlépe rozuměti.“ (145)

- Způsob života závislý na klimatických podmínkách a myšlení národů se prostupuje: „*Pastýř vidí přírodu jinýma očima než rybář a lovec*“ (146)

- pojí se tu epistemologický a morální relativismus s romantickou estetikou

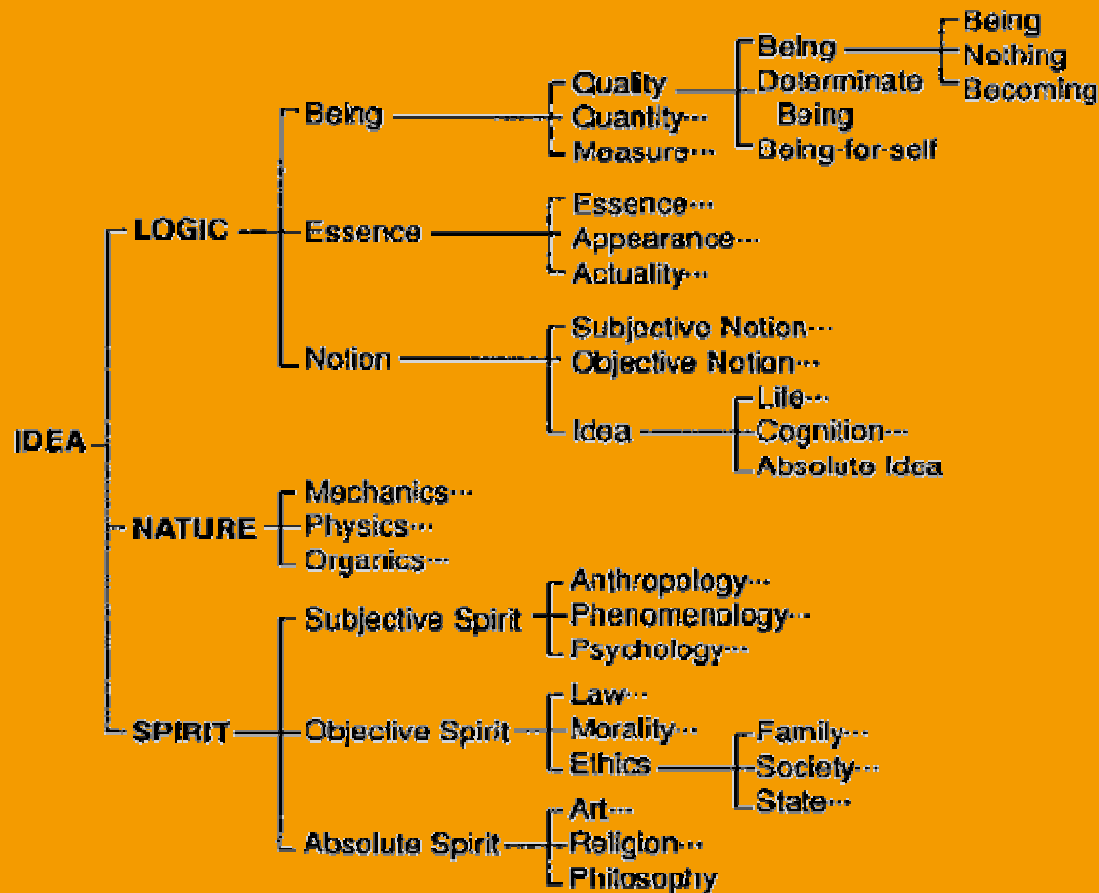
- 4. *Národy*. Asijské národy pro Herdera představují něco zmrtnělého a zakonzervovaného. Řekové. Ježíš – ryzí forma humanita poskrvrněná církevní mocichtivostí a dogmatismem.

- Němci – úžasní, leč příliš bojechtiví; budoucnost patří Slovanům s „holubičí povahou“. Velký vliv na české národní obrození a český nacionalismus: ten se tak odvozuje z německých zdrojů.

- tři linie Herderova vlivu a působení: a) romantici a romantická hermeneutika: Schlegelové, Novalis a Schleiermacher; b) historismus (Ranke, Dilthey); c) moderní nacionalismus

VII. Hegel

- Georg Friedrich Wilhelm Hegel (1770-1831)
- filosofický systém:

1. Fenomenologie ducha

- tezoovitý náčrt systému
- 1. *Dialektický vývoj ducha k sebevědomí*
- projevem vývoje ducha je empirický svět – jeho proměny a dějiny
- dialektický zákon: nejprve existuje nějaké pozitivní určení (teze), pak jeho popření (antiteze), a popření antiteze a sloučení protikladů na vyšší úrovni – čili slučující antiantiteze: synteze.
- dialektika je metoda, ale současně také vnitřní princip skutečnosti, tj. ducha. Hegel chápe dialektiku *logicky* jako způsob, jakým o světě uvažujeme; současně ji chápe také *ontologicky* jako samovývoj skutečnosti.
- duch se vyvíjí od „nevědomí“ k sebevědomí=sebeuvědomění
- Lidské poznání je projevem postupného sebeuvědomování ducha
- k sebeuvědomění ducha dochází 13. října roku 1806 za „hřmění bitvy u Jeny“ v díle *Phänomenologie des Geistes (Fenomenologie ducha, 1807)*
- 2. *Fáze vývoje ducha*
- **Teze:** V prvním stádiu se duch nachází ve stavu „bytí o sobě“, „absolutno“. V této fázi se duch nachází ve stavu prvotní jednoduché identity, jejím projevem je nediferencované bytí mimo prostor a čas. Hegel ho označuje také jako „boha, jak jest ve své věčné bytnosti před stvořením přírody a konečného ducha“.
- Tento stav popisuje *logika* : nauka o bytí, nauka o podstatě, nauka o pojmu
- **Antiteze:** V druhé fázi prochází duch etapou „zvnějšnění“, „sebeodcizení“, „jinobytí“. To znamená, že původně čistě duchovní princip se odcizuje sám sobě a stává se nečím jiným: materiální přírodou. V přírodě vládne nutnost přírodních zákonů. Absolutno se stává přírodou, aby se lépe pochopilo.
- Příroda představuje materiální předpoklad pro to, aby se duch mohl uvědomit v lidských dějinách. „V přírodě se neděje nic nového pod sluncem a potud je mnohotvárná hra jejích forem do určité míry nudná. Jen ve změnách, jež probíhají na duchovní půdě, vzniká něco nového“ (FD 42).
- Tento stav popisuje *filosofie přírody*: mechanika, fyzika a organika.
- **Synteze:** stav, k němuž duch dochází poté, co si uvědomí sám sebe při konfrontaci s přírodou (tj. se svým odcizeným stavem). Na rozdíl od přírody, která podléhá zákonitostem, je duch svobodný. Vnějškově se tento návrat projevuje především jako lidská kultura, lidské myšlení a jednání.

- Tento stav popisuje *filosofie ducha*:
  - a) *Subjektivní duch*. Nejdříve se duch začíná pozvedávat k pochopení sebe sama na úrovni individua neboli konkrétního člověka.
  - b) *Objektivní duch*: duch ve fázi nadindividuální – tedy v kolektivní podobě. Tím se v Hegelově systému rozumí právo a společenské a politické dějiny.
  - c) *Absolutní duch*: v této fázi dialekticky sjednocuje subjektivní a objektivní duch. Zde se ruší rozpory mezi individuálním a kolektivním, mezi subjektivním a objektivním, mezi myšlením a bytím, mezi nekonečnem a konečnem. „*Absolutnost ducha spočívá v poznání (které je vlastně sebepoznáním), že celý předmětný svět, tj. příroda a dějiny, netvoří žádné samostatné reality, nýbrž toliko momenty jeho života*“ (M. Sobotka, *Hegel*, s. 71).
  - duch se poznává v lidském jednání a poznání: lidské poznání, ale i společenské systémy, stejně jako lidská filosofie a náboženství představují výraz směřování absolutna ke svému sebepoznání.
  - Dějiny filosofie jsou tedy také dějinami absolutního ducha: Celý proces dějin filosofie je završen právě samotnou Hegelovou filosofií, neboť právě v ní duch plně poznává sám sebe. „*Sova Minervina vylétá za soumraku*“.
  - *Subjektivní duch*: má tři hlavní vývojové formy: duše, vědomí a duch, jimž odpovídají tři disciplíny: antropologie, fenomenologie (zkoumání individuálního vědomí) a psychologie. *Absolutní duch* má tři podoby, o nichž jsem mluvil a jim také odpovídají tři obory: teologie, estetika a filosofie.
  - vývoj *objektivního ducha* se v empirickém světě projevuje jako lidské dějiny.

2. Objektivní duch v dějinách

- Filosofie objektivního ducha popisuje, jak se svobodný a inteligentní duch zvněšňuje v podobě historických lidských institucí. Dělí se dyadicky: na filosofii práva a filosofii dějin.
  - 1. *Filosofie práva: Grundlinien der Philosophie des Rechts (Základy filosofie práva, 1821, č. 1993)*. Právo = souhrn různých stránek společenského života

- a) Abstraktní právo – zabývá se člověkem jako právním subjektem
- b) Moralita – zabývá se člověkem jako morálnímu subjektem
- c) Teorie mravnosti (*Sittlichkeit*) – sjednocení vnějších právních vztahů a vnitřních mravních norem v podobě duchovního řádu společnosti. Mravnost je sjednocením (vnější) právní nutnosti a (vnitřní) morální svobody. Individuum se dobrovolně identifikuje se svým společenstvím.
  - Mravnost – rodina, občanská společnost a stát.
  - 2. *Filosofie dějin: Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte* (1840, č. *Filosofie dějin*, 2004).
  - dějiny jsou uskutečňováním rozumu, jehož cílem je realizace svobody = svoboda občana v občanské společnosti
    - dějin má tedy jakousi dvojí povahu: liší se z hlediska a) ducha a z b) hlediska člověka
    - a) Z hlediska ducha je cílem dějin sebepoznání, sebeuvědomění a osvobození. V dějinách se vyvíjí světový duch (*Weltgeist*). Myšlenka svobody se musí zvnějšnit, aby se stala skutečností: Objektivací svobody v dějinách je stát. Dějiny jsou dějinami států. Národy, které nevytvořily stát, nepatří do dějiny. Jsou „nehistorické“.
    - *Lest rozumu (List der Vernunft)*: Jedinci se často domnívají, že sledují své vlastní osobní a sobecké cíle a ambice, ale ve skutečnosti jen naplňují plán, který pro ně připravil světový duch. „Aniž by to tušili“, píše Hegel, „postrkují chod dějin vpřed“. „Tato nezměrná masa chtění, zájmů a činností je nástrojem a prostředkem světového ducha k naplnění jeho účelu, aby se pozvedl k vědomí a uskutečnil se. A světový duch je jen nalezení sebe sama, snaha přijít k sobě a ukázat se jako skutečnost. ... [Individua a národy] jež hledají to své, jsou zároveň nástroji a prostředky něčeho vyššího a rozsáhlejšího, o čem nic nevědí a co uskutečňují nevědomě“ (24).
    - *Světodějná individua*. Lidé, kteří „postrkují“ dějin více než ostatní: Alexander, Caesar, Napoleon
    - *Národní duch (Volksgeist) a světodějný národ*: Každou epochu charakterizuje zvláštní „národní duch“ (*Volksgeist*), kdy dominantním kulturně-politickým činitelem se stává nějaký „světodějný národ“: jeho politika, jeho kultura, jeho moc, jeho triumfy, jeho mravnost. Sled národních duchů: Orientálci (Čína, Indie, Persie), Řecko, Řím, germánské národy : („víceméně německy mluvící národy“ – Němci, Skandinávci, Angličané)
    - b) Z hlediska člověka je cílem a smyslem dějin vytvoření rozumného státu, kde lze realizovat občanskou svobodu – to nelze hned, proto jsou dějiny výchovou: Dějiny jsou postupnou internalizací obecných

celospolečenských hodnot ve smyslu nastolení *Sittlichkeit*. Jde o to, aby člověk uměl svobodu užívat (autonomně se rozhodovat), nikoli ji pouze požadovat a uplatňovat.

- výchova probíhá ve třech stupních: 1) brutální disciplína – orientální národy; 2) internalizace obecného ale jen u svobodných občanů – řecko a římské; 3) niterná svoboda platná pro všechny – křesťanská Evropa. Neboli: 1) starověké národy věděly, že svobodný je jen jeden člověk; 2) podle Řeků a Římanů je svobodná určitá skupina lidí; 3) moderní germánské christianizované národy si plně uvědomují, že všichni lidé jsou svobodní. *„Světové dějiny postupují od východu na Západ, neboť Evropa je vůbec koncem světových dějin, Asie počátkem. (...) Orient věděl a ví jen to, že jeden je svobodný, řecký a římský svět, že někteří jsou svobodní, germánský svět ví, že svobodní jsou všichni. Proto první forma, kterou ve světových dějinách vidíme, je despotismus, druhá demokracie a aristokracie a třetí je monarchie“* (73).

- ad 1) Orientální národy – despotie – svobodný byl jediný člověk – ustrnuly ve stejném stádiu. Svoboda zde existuje jen v možnosti. Ve skutečnosti lidé žijí nesvobodně a v útlaku. Toliko tyran může hovořit o své vlastní svobodě.

- ad 2) Antika – demokracie – svobodní jsou někteří: Antická polis už představuje mravnost: Jedinec se vnitřně ztotožňuje se zákony a mravy svého státu, poznává v nich vlastní vůli a zcela jim důvěřuje. Athénská demokracie nemohla existovat bez otroctví.

- ad 3) germánské národy si díky křesťanství uvědomily, že všichni lidé jsou svobodní.

- a) raný středověk: od dobytí římské říše germánskými kmeny po Karla Velikého.
- b) tj. vrcholný a pozdní středověk až renesance: sebeodcizení křesťanství – úpadek církve
- c) německá reformace – obnovení původního ducha křesťanství - a luteránské reformaci vyrostl moderní buržoazní stát, který uskutečňuje svobodu.
- Franc. revoluce povýšila svobodu na lidské právo.
- později chvála pruského státu: ztělesňuje maximum svobody a rozumnosti a mravnosti.
- dějiny nekončí nastolením pruského státu – končí jejich duchovní vývoj

3. „Světové dějiny nejsou půdou štěstí“

1. klíčový faktor dějin je stát a míra realizace svobody, resp. mravnosti – jedná se o *národní* stát : posilování nacionalismu

2. Hegelova FD je teodicea: Je to ospravedlnění zla, které páchá duch v dějinách - „Světové dějiny nejsou půdou štěstí“ (s. 25). Světodějná individua i národy splní svůj úkol, slábnou a pomíjejí. Duch nás všechny „používá“. Epoque klidu, harmonie a rozvoje jsou z hlediska Hegelovy dialektiky ducha ustrnutím, zkostnatěním a ztrouchnivěním – jsou to brzdy vývoje ducha. Nejvýznamnějšími dějinnými událostmi jsou tedy zvraty a násilí, naopak „periody štěstí v nich představují prázdné listy, neboť to jsou periody souladu, chybějícího protikladu“ (25). Hegel považuje smutek, který plyne z pochopení nesčíslných ukrutností napáchaných v dějinách, za sentimentální.

3. pozitivní přitakání minulosti je také doprovázeno pozitivnímu přitakání současnosti: v současném světě je vše, jak má být. Dějiny nemohou na úrovni sociálně-politického uspořádání nic lepšího než pruský stát přinést.

4. rasistická a eurocentrická FD: zejména afričtí „negři“ jsou v zásadě předmětem Hegelova pohrdání

5. Slované: nejsou světodějinným národem: Slované jsou pomalí a hloupí; mírumilovní zemědělci, kteří setrvávají v nevolnickém područí. Nepřísluší jim žádná funkce v procesu nastolování svobody (266). Můj dojem: Slované pro Hegela byli jen o trochu lepší černoši.

VIII. Marx

1. Marxismus a Marx

- obrovský vliv Hegela v Německu: pravohegelovci (starohegelovci) x leví hegelovci (mladohegelovci: B. Bauer, M. Stirner, Feuerbach)
- Karl Marx (1818-1883), Friedrich Engels (1820-1895).
- filosofie, hlavně ve 40. letech; později politická ekonomie *Das Kapital* (1867-1894)
- V. I. Lenin (1870-1924): marxismus-leninismus
- západní marxismu: neomarxismus (Sartre, Frankfurtská škola, někteří strukturalisté)
- vědecký komunismus: světový názor, který měl poskytnout návod na změnu kapitalismu v socialismus
- Marx nekritizoval kapitalismus, ale chudobu a sociální nespravedlnost
- dialektický materialismus: 1) odpor proti náboženství; 2) materialistická ontologie

2. Základní teze historického materialismu: Bytí a vědomí

- historický materialismus: nauka o dějinách společnosti a její podstatě; x Hegelovi
- první a výchozí verzi představili Marx s Engelsem v *Německé ideologii* (1846, publ. 1932); nejdůležitější pro filosofii dějin je první část „Feurbach“ (česky viz <https://www.marxists.org/cestina/marx-engels/index.htm>)

• 1. *Ideologie*. kritika ostatních mladohegelovců; jejich učení je „ideologie“ - klamná a iluzorní koncepce, která zastírá skutečnou povahu přírodního i sociálního světa. Ideologie je projevem tzv. falešného vědomí; u mladohegelovců pak specificky projevem „převráceného vědomí“: podléhají falešné představě, že nejdůležitějším faktorem společenských změn jsou intelektuální procesy – jako je pokrok vědy

- M+E vlastní materialistické učení:

- 2. *Společenské bytí*

- lidské bytosti jsou utvářeny výrobou: „*To, čím [individua] jsou, spadá tedy vjedno s jejich výrobou, a to s tím, co vyrábějí, i s tím, jak vyrábějí. Čím individua jsou, závisí tedy na materiálních podmínkách jejich výroby.*“ (5).

- „výrobní způsob“ se v dějinách proměňoval a souvisel s dělbou práce: ta také vede ke vzniku historických forem vlastnictví: 1) kmenové vl.; 2) antické obecné a státní vl. ; 3) feudální vl.; 4) kapitalistické vl.

- *3. Společenské vědomí*

- Na počátku dějin lidského rodu myšlení lidí bezprostředně odráželo jejich výrobní aktivity. „*Produkce idejí, představ, vědomí se nejprve bezprostředně prolíná s materiální činností a s materiálními styky lidí, je to řeč skutečného života. Tvoření představ, myšlení, duchovní styky lidí tu ještě přímo vyplývají z jejich materiálního postoje.*“

- S rozvojem dělby práce dochází k oddělení myšlení od výroby v podobě společenského vědomí, které zahrnuje: filosofie, věda, umění, právo, politika, náboženství atd.

Společenské vědomí je derivát aktuálně platných ekonomických vztahů. „*I mlhavé výtvořiny v mozcích lidí jsou nutné sublimáty jejich materiálního životního procesu, který je možno empiricky zjistit a který je spjat s materiálními předpoklady. Tím ztrácejí morálka, náboženství, metafyzika a všechna ostatní ideologie i formy vědomí, které jim odpovídají, zdání samostatnosti. Nemají dějiny, nemají vývoj, nýbrž lidé, rozvíjející svou materiální výrobu a své materiální styky, mění s touto svou skutečností i své myšlení a produkty svého myšlení. Život není určován vědomím, nýbrž vědomí je určováno životem.*“

- *Ke kritice politické ekonomie (1859): „Bytí lidí není určováno jejich vědomím, nýbrž naopak jejich vědomí je určováno společenským bytím“ (Spisy, XIII,36)* Jinými slovy, všechno lidské myšlení, politické a právní teorie, náboženství, filosofie, morální představy, ale také umění nebo vědy, mají původ v socioekonomické struktuře společnosti.

- *4. Základna a nadstavba*

- Existuje „společenská základna“ (*Basis*) a „společenská nadstavba“ (*Überbau*).

- Základnu představují právě všechny socioekonomické vztahy, nadstavbu představuje veškerá kultura. Změní-li se základna (neboli společenské bytí) změní se i nadstavba, tedy lidské myšlení, souhrn představ o světě (neboli společenské vědomí).

- závislost nadstavby na základně je nutná a objektivně podmíněná. M+E ovšem odmítali striktní determinismus ve vztahu základny a nadstavby

- *5. Třídy*

- všechny myšlenky a názory mají v každé společnosti třídní charakter. To znamená, že vyjadřují vztah ke světu a společnosti z hlediska nějaké třídy

- *„Myšlenky vládnoucí třídy jsou v každé epoše, vládnoucími myšlenkami, tj. třída, která je vládnoucí materiální silou společnosti, je zároveň její vládnoucí duchovní silou. Protože vládnoucí třída má k dispozici prostředky materiální produkce, disponuje zároveň prostředky duchovní produkce, takže si tím zároveň zpravidla podřizuje myšlenky těch, kterým chybějí prostředky duchovní produkce“ (p. 17).*

- existující filosofie, věda, náboženství a umění ospravedlňují existující panství a způsob výroby

3. Dynamika dějin

- *1. Výrobní síly (VS) a výrobní vztahy (VV)*

- V *Německé ideologii* ještě Marx s Engelsem neměli terminologii zcela ustálenou, takže místo pojmu „výrobní vztahy“ užívají „forma styků“, „způsob styků“ nebo „vztahy ve stycích“.

- Výrobními silami se myslí výrobní nástroje a prostředky, s jejichž pomocí lidé vytvářejí svá díla. Existují přirozené výrobní nástroje: půda, voda, vzduch a nerosty. A pak existují civilizací vytvořené nástroje: zejména různé nástroje a stroje. Patří sem i znalosti lidí, kteří vyrábějí – technologie, věda, ale i organizace práce – tedy management.

- Výrobní síly jsou dynamické, neustále se mění a především se zdokonalují – výrobní postupy jsou v souladu s pokrokem lidského poznání stále lepší a efektivnější.

- výrobní vztahy: struktura sociálních vazeb, které se ustavují mezi lidmi, kteří se podílejí na výrobě. Jde zejména o vlastnictví VS. VV jsou vlastnické vztahy mezi vlastníky a výrobci, mezi továrníky a dělníky, mezi bohatými a chudými.

- *2. Revoluce*

- VS = kontinuální a kumulativní pokrok; VV se vždy v určité fázi dějin právně, politicky a mocensky upevní a pak už jen stagnují a zaostávají za pokrokem VS. Nesoulad mezi VS a VV přerůstá v konflikt: zastaralé VV brání dalšímu rozvoji VS. Například feudální VV bránily rozvoji továren.

- během revoluce se náhle a jednorázově změní VV, např. Francouzská revoluce.

- *3. Třídní boj*

- VS reprezentují výrobci, která je vždy progresivní; VV reprezentují vlastníci, kteří jsou konzervativní a nemají zájem na změně. Proto v dějinách v každé společnosti existovalo vždy dualistické napětí.

- Celé dosavadní dějiny byly dějinami třídního boje.

- A cílem třídního boje má být právě revoluce

- Završením dějin pak má být společnost bez tříd – tedy tzv. beztřídní společnost, již má přinést socialismus a kapitalismus.

- Třídní boj nemá stabilního nositele: Každá třída je tedy přínosná na počátku své epochy, ale pak se stává stále konzervativnější, hájí své pozice a brání se změnám: Kapitalisté původně bojovali proti aristokracii.

- *4. Společensko-ekonomická formace*

- epoch, které se vyznačovaly určitou podobou VS a VV.

- Podle marxistů prošlo lidstvo čtyřmi takovými formacemi: prvobytněpospolná společnost, otrokářská, feudální a kapitalistická.

- zanikají během revolucí

- poslední (pátou) formací má být komunismus (od *communis* – společný), první fází komunismus je socialismus

4. Cesta ke komunismu

- *Německá ideologie* – geneze kapitalismu, podmínky revoluce a nastolení komunismu

- *1. Geneze kapitalismu*

- progresivní rozvíjení dělby práce: odloučení měst a venkova, oddělení duševní a tělesné práce, oddělení práce mezi různými cechy, oddělení obchodu od výroby, vznik třídy měšťanů, která bojovala zprvu proti feudální šlechtě a potom proti dělníkům

- 3 periody: 1. vytvoření obchodního kapitálu; 2. rozšíření obchodu a lodní plavby, které vedlo ke vzniku koloniálního systému; 3. vznik továren, a tedy i vznik průmyslového kapitalismu.

- *2. Podmínky revoluce*

- a) útlak („odcizení“) musí být nesnesitelný

- b) dostatečný rozvoj technologií

- c) vývoj musí být globální: na revoluci se musí podílet všichni

- *„Komunismus je empiricky možný jen jako čin vládnoucích národů, provedený naráz a současně (...) Proletariát může tedy existovat jen ve světodějném měřítku, a stejně může i komunismus, jeho akce, vůbec mít jen světodějnou existenci“* (p. 11n.).

- *3. Překonání důsledků dělby práce*

- člověk se rodí do určitých daných ekonomických a sociálních vztahů. Nemá ale kontrolu nad výsledky své práce. Tyto výsledky se mu odcizují a stejně tak se mu odcizuje i celá společnost

- je třeba harmonizovat VV a VS; individua už nemají být podřizována potřebám ekonomického systému

- díky pokročilé technologii bude dělba práce podřizována potřebě individuí

- *„...kdežto v komunistické společnosti, kde nikdo nemá nějaký výlučný okruh činnosti, nýbrž každý se může zdokonalovat v jakémkoli oboru, řídit společnost všeobecnou výrobou, a právě tím mi umožňuje, abych dnes dělal to, zítra ono, abych ráno lovil, odpoledne rybařil, večer se zabýval chovem dobytka, abych po jídle kritisoval, podle toho, na co mám zrovna chuť; a přitom se ze mne nikdy nestane lovec, rybář, pastevec ani kritik.“* (p. 10).

- cílem je ztotožnění individua a státu – internalizace obecného individuem a obecná externalizace individuálních zájmů.

- v *Německé ideologii* je toto formulováno velmi abstraktně
- 4. *Převýchova lidí*
  - „K tomu, aby se u masy lidí vytvořilo toto komunistické vědomí a prosadila se věc sama, je nutná masová přeměna lidí - a to může nastat jen v praktickém hnutí, v revoluci; že tedy revoluce je nutná nejen proto, že jiným způsobem nelze svrhnout vládnoucí třídu, nýbrž i proto, že třída, která ji svrhne, se může jen v revoluci zbavit všeho starého neřádu a stát se schopnou založit novou společnost.“ (s. 28).

IX. Filosofie dějin v 19. století: Pozitivismus a historismus

1. Pozitivismus A. Comta

- Auguste Comte (1798-1857), šestisvazkový spis *Kurs pozitivní filosofie* (1830-1842)
- 1. *Epistemologie*
- filosofie se má zabývat tím, co „je pozitivně dáno“, tj. smyslové počitky, tedy empirie.
- důraz na empirická fakta
- odmítání metafyziky a spekulace
- Náboženství je snůška primitivních fantazií a spekulací.
- agnosticismus: lidské poznání je omezené a týká se tedy pouze toho, co je empiricky přístupné
- 2. *Velký základní zákon*
- *grand loi fondamentale* – zákon tří stádií
- tři stádia platí pro individua, vědy, společnosti a celé lidstvo
- ztotožnění epistemologické ontogeneze a fylogeneze: Epistemologický vývoj jednotlivce probíhá ve stejných fázích jako vývoj celého lidského rodu.
  - Stadiální zákon tedy nahlíží vývoj ze čtyř perspektiv: psychologické (individuum), epistemologické (disciplíny), socio-politické (vývoj jednotlivých lidských společností), historické (dějiny lidstva jako celku)
  - pokrok je důsledkem rozvoje poznání
  - každé stádium je nutné a nepřekročitelné
  - v každém stádiu lidé v zásadě usilují o nastolení srozumitelného výkladu světa a o sociální mír
  - a) *Teologické stádium – dětství*
  - lidé si emocionálně a imaginativně představují nekontrolovatelné síly ovládající přírodou - jejich ambicí je vysvětlit *příčinu* toho, co se děje.
  - i) fetišismus; ii) polyteismus - imaginace; iii) monoteismus – rozum: Monoteismus totiž učí myšlení systematickému, abstraktnímu myšlení, které hledá a nachází jednotu

- *b) Metafyzické stádium - puberta*

- metafyzika pomáhá v přechodu od supranaturalismu k naturalismu, od nadpřirozena k přirozenu, od imaginativně-emocionálního myšlení k rozumnému uvažování.

- metafyzika má tendence produkovat řadu úžasných racionálních systémů, které si konkurují, vylučují se a které nejsou empiricky ověřovány a vlastně ani nejsou ověřitelné.

- metafyzika produkuje celou řadu z Comtova hlediska zbytečných otázek: jaká je povaha vnější reality?

- *c) Pozitivní stádium - dospělost*

- V pozitivním neboli vědeckém stádiu lidé už nehledají příčiny, protože si uvědomují, že je nemohou zjistit. Nesnaží se ani hledat odpovědi na věčné a absolutní metafyzické otázky, protože je to marné. Místo toho se soustředí na pozorování, na shromažďování faktů a zjišťování vztahů mezi nimi. Tyto vztahy jsou formulovány v podobě zákonů, které mají sloužit k předvídání přírodních a společenských jevů.

- smyslem pozitivního stádia není vyřešení všech otázek, ale vytvoření technologií a sociální harmonie

- Pozitivní stádium opouští otázku „proč“ ve prospěch „jak?“, rezignace na příčinná kauzální vysvětlení

- odstranění nesmiřitelnosti, konfliktů a fanatismu

- scientistická vize společnosti: technoscienční budoucnost neomezeného a nekonečného zdokonalování naší vědy a technologií, z níž bude profitovat i sociální řád.

2. Historismus

- proud německé filosofie a historiografie 19. století

- Leopold von Ranke (1795-1886), Johann Gustav Droysen (1808-1884) a Wilhelm Dilthey (1833-1911)

- zdrženlivost vůči představě smyslu a účelu dějin, vůči ideji pokroku a vůči domněle absolutním ideálům

- Cíl historismu: Snažit se zpřítomnit minulost kvůli tomu, abychom se mohli lépe orientovat v přítomnosti a připravit se na budoucnost. Historie je poznávání přítomnosti.

- velmi intenzivní zájem o metodologii historického bádání.

- 1) *Odmítání absolutních hodnocení*

- pojem kulturní epochy: „jede Epoche ist unmittelbar zu Gott“ – každá epocha se vztahuje k Bohu bezprostředně (Ranke).

- lidé jsou produkty vlastní doby

- nelze hodnotit minulost podle moderních hodnot

- obvinění z hodnotového relativismu

- 2) *Objektivní popis.*

- Historik by měl popisovat „wie es eigentlich gewesen ist“.

- historik by se měl vyhnout spekulacím a hodnocení a místo toho by se měl naprosto soustředit na fakta.

- ideál objektivit a nestrannosti (nikoli „fandit“ například svému národu)

- 3) *Nedůvěra v pokrok.*

- každá historická epocha vlastní hodnotu a vlastní smysl – proti tomu hlasatelé pokroku lidstva většinou každou epochu chápali jen jako instrument k uskutečnění budoucnosti, jen jako dočasný stav, který měl připravovat lepší pokrokovou budoucnost. Lidé jsou pak jen uskutečňovatelé velké ideje.

- Pokrokářské filosofie dějin se vždy domnívaly, že každá pozdější epocha je lepší než předchozí. Historismus říká, že žádná epocha není lepší jiná, všechny jsou si co do své hodnoty rovny.

- 4) *Odlišení historiografie od metodologie přírodních věd.*

- snaha připodobnit humanitní obory přírodním vědám (měření, experimenty, etc.)

- představitelé historismu, jako byli Droysen nebo Dilthey, proti této scientizaci humanitních oborů

- duchovní vědy mohou být stejně vědecké jako přírodní vědy – ale tato přísná vědeckost nemusí spočívat v matematické exaktnosti.

- Dilthey: materiální, kauzální a matematizovatelný svět vědy vs. organický, nekauzální a nematematizovatelný svět lidského jednání. Přírodní vědy vysvětlují (*erklären*). Proti tomu duchovní vědy rozumí (*verstehen*).

- psychologizující metodologie: Dějiny tvoří lidé, my jsme také lidé - to znamená, že máme k dějinám jakýsi blízký, intimní vztah. Každý se může přesadit do nitra jiného člověka (*hineinversetzen*), prožít s jiným člověkem jeho činy (*nacherleben*) a díky tomu je může také zobrazit a reprodukovat (*nachbilden*). Historik se má ztotožnit s historickými postavami – má se vcítit (*empfinden*) do jejich nitra.

- *5) Pojem historismu dnes*

- přesvědčení, že kulturním jevům můžeme porozumět pouze tím, že pochopíme jejich dějiny. Všechno, co nás obklopuje, je výsledkem historických procesů, a proto my pochopíme dnešní svět, jen když pochopíme jeho dějiny. Historie je o přítomnosti.

- striktně diachronní pohled na svět, který se na současnost dívá prizmatem minulosti: to znamená chápe přítomnost jako výsledek uchopitelných historických procesů.

- historismus zpochybňuje takové abstraktní ideály, jako je „český národ“, „pravda“, „láska k člověku“, „pokrok“, „čistá rasa“ atp.

X. Filosofie dějin ve 20. století: Spengler

- propojení filosofie dějin s politickou praxí – nejčastěji s nacionalistickými ideologiemi; víra velkých národů ve vlastní světodějnost
- často také propojení se sociálně-reformačními ideologiemi: bolševismus, nacionální socialismus
- masakrování nevinných ve jménu „logiky dějin“
- mentalita sebeobětování pro budoucnost
- vedle kritiky filosofie dějin ve 20. století vznikaly i pokusy o vytvoření nových filosoficko-dějinných koncepcí

1. Spengler (1880-1936)

- *Zánik Západu (Der Untergang des Abendlandes 1918, 1922; č. Zánik Západu. Obrisy morfologie světových dějin, Praha 2011)* (do r. 1938 celkem 75 vydání!)
- privátní učenec
- ovlivnění filosofií života
- 1. *Dějiny jako cykly kultur*
- dějiny nemají teleologii, ani vnitřní smysl
- biologizující chápání dějin ve stylu filosofie života: Kultury se tak podle něj rozvíjejí v zásadě podle pravidel organického života.
- pořadí kultur netvoří žádnou logickou následnost
- x eurocentrismu : a) Evropa není završením předchozího vývoje; b) existovaly i jiné velké kultury mimo Evropu
- Spengler rozlišoval osm velkých kultur: babylónskou, egyptskou, čínskou, indickou, arabskou, mexickou (tj. aztéckou) a západní. Každá prochází svým biologickým cyklem rozkvětu a umírání, který trvá asi tisíc let.

- první část cyklu chápe Spengler jako „kulturu“ – duchovní tvořivost a svěžest; úpadková fáze cyklu – „civilizace“ – nemá tvořivý potenciál, je vnitřně vyčerpaná, i když vnějškově může dál působit impresivně

- *2. Kultury jako organické celky*

- kultury jsou jednotné ve svých projevech – mají svou duši, která se vyvíjí, stárne a umírá
- Ve všech kulturních formách tak existuje jednota stylu, spřízněnost forem
- antická kultura má podle něj apollinskou duši (v Nietzscheově smyslu), arabská kultura má magickou duši, západní má faustovskou duši.

- protiklad světa vědy a světa dějin – místo čísla zaujímá ve Spenglerově FD „tvar“ – *morfé*.

- „morfologie dějin“ - hledání, zkoumání a srovnání historických tvarů

- *3. Fyziognomie a predikce*

- fyziognomie – obecně : nauka, podle níž lze ze vzhledu člověka usuzovat na jeho povahu a vlohy
- Spengler předpokládá, že souhrn tvarů určité kultury utváří její fyziognomii: tj. právo, ekonomiku, vědu, architekturu, literaturu, náboženství etc.

- existují homologické kulturní tvary – tj. morfologicky rovnocenné: v různých kulturách se objevují stejné tvary se stejnou funkcí a rolí.

v *Zániku Západu* Spengler hledá právě morfologické homologie mezi kulturami, zejména pak hledá analogie mezi dějinami antického a moderního světa.

- stejnorodost kulturního vývoje – vývojové fáze se projevují homologickými tvary.

- z vývojové homologie tvarů plynula možnost předpovídání: „morfologická současnost“ : Jevy jsou morfologicky současné, když patří do stejné fáze v průběhu kulturního vývoje

„Jak doufám, dokážu, že bez výjimky všechny velké výtvořiny a formy náboženství, umění, politiky, hospodářství, vědy ve všech kulturách *současně* vznikají, dovršují se, vyhasínají; že vnitřní struktura jedné kultury vesměs odpovídá vnitřní struktura všech ostatních; že neexistuje jediný jev o hlubokém fyziognomickém významu v dějinném obraze jedné kultury, k němuž by nebylo možno najít protějšek v ostatních kulturách. (...) Z tohoto aspektu vyplývá (...) možnost překročit přítomnost jako hranici výzkumu a předem určit i *ještě neproběhlý* věk západní dějin podle vnitřní formy, trvání, tempa, smyslu, výsledku...“ 108

- 4. *Zánik Západu*
- morfologická srovnání vedla k prognózám
- Západ se nachází v závěrečné fázi svých dějin, která je morfologicky současná se závěrečnými fázemi všech dosavadních kultur- tj. vykazuje stejné tvary: Alexandr – Napoleon, řecké války – napoleonské války, kosmopolitismus.
- Západ je ve fázi „civilizace“ - pokročilá kosmopolitní civilizace, která je založena na penězích, globálním obchodu a technice.
- jsou vyčerpány možnosti filosofie, umění i náboženství, zatímco se dá počítat s dalším rozvojem v oblasti techniky a byrokracie. Kultura jako projev duše umírá, rozvíjí se jen vnějších technicko-organizační civilizační slupka, která sice může přetrvávat, ale je obsahově a duchovně vyprázdněná.
- Politicko-vojenským projevem civilizace je imperialismus: „Imperialismus je čistá civilizace. Kultivovaný člověk má svou energii zaměřenou k nitru, civilizovaný k vnějšku.“ (43) „Ke kultuře patří gymnastika a cvičení, k civilizaci sport.“ (42)
- očekávání nástupu další kultury: Ruska zbaveného bolševismu
- 5. *Spengler a Německo*
- porážka Německa v 1. světové válce se jevila nejen jako důsledek politiky, či špatné strategie – ale jako úděl dějin, který měl postihnout celý Západ.
- program pro žádoucí politickou a společenskou přeměnu Německa, která má spočívat v jakémsi obnovení idealizovaného pruského státu založeného na řádu, disciplíně, kolektivismu, poslušnosti a sebeoběti ve prospěch celku.
- ideologická blízkost k NSDAP, ovšem Spengler nebyl antisemita
- jeho díla představuje jednu možnou reakci na WWI – víru v konec
- navazovatel: Arnold Toynbee (1889-1975). Toynbee vydával 25 let své masivní dílo ve 12 svazcích *A Study of History* (I-XII, 1936-1961; česky přeložen úvod).

XI. Konec dějin: posthistoire, postmoderna

- ve 20. století – pokrokářská ideologie neomezeného růstu, kterou sdílely i velké politické ideologie
- pochybnosti o pokroku a směřování dějin: zkušenosti s oběma válkami; ekonomická krize 30. let. Můžeme po Osvětím ještě hovořit o pokroku lidstva?

1. Adorno a Horkheimer

- Frankfurtská škola – Institut pro sociální výzkum (od poč. 20. let): Max Horkheimer (1895-1973), Theodor W. Adorno (1903-1969), H. Marcuse, E. Fromm aj.
- *Dialektik der Aufklärung* (1944, č. jako *Dialektika osvícenství*, Praha 2007).
- Jak je možné, že lidstvo po dlouhé cestě dějinami nedosáhlo humanity, ale místo toho se ponořilo do nového barbarství?
  - osvícenství selhalo - z původního programu ovládnutí přírody se stal v čím dál masivnější podobě tendence k ovládnutí lidí ve velkém
  - Vědeckotechnický pokrok a racionalizace života nepřinášejí jen blahobyt, ale také stále efektivnější a důmyslnější metody, jak ovládat lidi.
  - Celý proces civilizačního pokroku je tedy ambivalentní, neboli dialektický: Na jedné straně člověk skutečně v průběhu dějin získává stále dokonalejší vědění a technologie, ale současně se jeho panský postoj k přírodě přesouvá i na lidi.
  - Adorno v *Negativní dialektice* píše, že dějiny lidstva nejsou pokrokem od divoštví k humanitě, ale od praku k atomové bombě.
  - v dějinách nedochází k rozkvětu a pokroku rozumu, ale k jeho perverzi: rozum byl původně prostředkem sebezáchovy, nyní se stává prostředkem sebezničení.

2. Jean-Francois Lyotard (1924-1998)

- moderna – evropská kultura od poč. 19. století dodnes
- postmodernismus – od konce 70. let: odmítání některých ideálů moderny
- Lyotard: *La condition postmoderne* (č. jako *Postmoderní situace*, Praha 1993)
- evropská kultura se legitimizovala prostřednictvím „velkých vyprávění“, metavyprávění, metanarací – filosofii dějin
  - nejvýznamnější byl (osvícenský) příběh o emancipaci lidstva, příběh o vzestupu národ, příběh o vzestupu vyvolené rasy etc.
  - moderna selhala: metanarace nepřinesly, co slibovaly: svoboda, spravedlnost, mír, vzdělání, pokrok, ekonomická stabilita, individuální seberurčení atp. A to kvůli přílišné technizaci každodenního života a v podřízení života mechanismům kapitalistické ekonomiky.
  - lidé přestali věřit metanaracím
  - postmoderna : místo jednoho nebo několika velkých příběhů nastupuje pluralita příběhů, pestrost a různost
  - V postmoderně podle Lyotarda neexistuje jediný závazný výklad světa a jediný přijatelný způsob života, ale existuje mnohost různých vidění světa a mnohost různých přístupů k životu.
  - Lyotardovo hodnocení soudobé situace, jak se později ukázalo, však bylo příliš optimistické – ukázalo se, že lidé neumějí žít s názorovou pluralitou.

XII. Kritika filosofie dějin ve 20. století: Popper a Marquard

1. Karl Raimund Popper (1902-1994)

- *The Poverty of Historicism* (1957, č. jako *Bída historicismu*, OIKOYMENH, několik vydání)
- odlišovat historismus a historicismus (v angl. *historicism* často pro obojí)

- „Historicismem označuji takový přístup k sociálním vědám, podle něhož je jejich hlavním cílem *historická předpověď*. Tento cíl je dosažitelný odhalením *rytmů* či *vzorců*, *zákonů* či *trendů*, které se skrývají v pozadí historického vývoje“ (s. 18).

- Kritika historicismu u Poppera v zásadě splývá s kritikou jediného aspektu některých filosofií dějiny: totiž:
a) on kritizuje ambici předpovídat budoucí vývoj společnosti. b) Současně s tím kritizuje snahy tento vývoj urychlit. Jeho kritika má tedy jakési dvě větve a) epistemologicko-metodologickou; b) politicko-praktickou.

- b) Snaha připravit lepší budoucnost se někdy označuje také jako tzv. sociální inženýrství. Ambici filosofů a sociálních vědců předepisovat lidem na základě svých domnělých znalostí, jak mají žít, považuje Popper za extrémně nebezpečnou a považuje ji za kořen totalitních systémů: viz blíže *The Open Society and Its Enemies* (1945, č. *Otevřená společnost a její nepřátelé*, OIKOYMENH, několik vydání).

- a) Popper trval na tom, že přírodní vědy postupují striktně empiricky, přesněji řečeno, že vědecké teorie mají být empiricky testovány.

- Popper odmítá, že by vývoj společnosti měl nějaké zákony.

- Jestliže jsou historické události zcela jedinečné, nemůžeme na jejich základě předpovídat budoucnost.

- každá historická událost se dá interpretovat tak, aby se jevila jako příklad existence zákonitosti: to znamená, že žádná zkušenost nemůže historicistickou teorii dějin vyvrátit

- Popperův souhrn ve 4 krocích:

- a) průběh lidských dějin je silně ovlivňován růstem lidského poznání.

- b) racionálními metodami nemůžeme předpovídat budoucí růst našeho vědeckého poznání: nevíme, které teorie budou vyvráceny, a co všechno objevíme

- c) z a) a b) plyne, že nemůžeme předpovídat běh lidských dějin.

- d) musíme tedy i odmítnout každou historickou teorii, která by chtěla poskytovat předpovědi budoucích stavů tak jako to dělají přírodní vědy

2. Odo Marquard (1928-2015)

- představitel soudobého skepticismu
- kritika pokrokářského pojetí dějin

• a) *Ideologizace a instrumentalizace filosofie*. Filosofie se tak stala pouhým světoznázorovým návodem, jak mají lidé žít a jak mají připravovat budoucnost. Filosofie tak opouští svůj status teoretického oboru a stává se praxí, a to nezřídka revoluční, násilnou praxí: „Filosofové dějin dosud svět jen různě interpretovali, záleží však na tom, svět změnit“ (Marx, 11. teze k Feurbachovi)

• b) *Výzva k obětování*. My nesmíme být tím, čím budou muset být ti, kteří přijdou po nás.

• c) *Vulgarizace obrazu dějin*. Progresivistické filosofie dějin zpravidla stanovují povinnosti lidí (provést revoluci), dávají jim jasná očekávání (pečení holubi do huby) a jasně identifikují nepřítele, jehož je třeba eliminovat při chvatu do budoucnosti (Židé, kapitalisté, bolševici).

• d) *Negativní vztah ke skutečnosti*. Filosofie dějin vyžadují po lidech, aby skoncovali se světem, ve kterém žijí – lidé mají cíleně destruovat vlastní žitou skutečnost ve prospěch zářné budoucnosti.

• e) *Zastarávání zkušenosti*. Pokrokářská společnost – společnost permanentní změny. Svět se dnes mění natolik rychle, že naše minulá zkušenost nám v současnosti k ničemu není, protože se týká světa, který už zmizel = znehodnocení a zesměšnění stáří.

• Příliš rychlé zastarávání zkušeností znamená to, že se stáváme dětmi – svět je pro nás stále nový a cizí, stále se musíme učit, stále si musíme něco osvojovat. Moderní dospělí dětinštějí. Ti, kteří mají šediny, se stávají zelenáči.

• f) *Infantilizace jako zranitelnost*. Lidé mají být podle pokrokářské FD samostatnější, svobodnější, emancipovanější, osvícenější a zbavení předsudků a iluzí.

• Naše poznávání i rozhodování potřebuje čas.

• Dříve než stihneme všechno dostatečně poznat a prozkoumat, uběhne již nějaký čas - a naše poznání už není aktuální.

• zmatení, frustrování a „infantilizování“ lidé hledají nějaká vodítka – komerční a internetové vzory.

• Výsledkem moderního pokroku tedy není samostatné, racionální a svobodné individuum, ale frustrovaný a vykořeněný jedinec, který snadno podléhá jednoduchých receptům na nápravu světa a řízení vlastního života.

- g) *Lodivodi*. Samozvaní mesiášové, kteří jsou přesvědčeni, že tupé masy, je třeba strhnout k chvatu do úžasné budoucnosti.
- Vůdci a mesiášové se vždy prohlašují za ty, kteří jsou z dějinného hlediska nejvíce napřed. Pak následuje masa, kterou je třeba do budoucnosti dovést. A naposled existují opozdilci, kteří nechvátají vstříc budoucnosti – co s nimi?